

TECHNICKÁ UNIVERZITA V LIBERCI

FAKULTA PEDAGOGICKÁ

Katedra sociálních studií a speciální pedagogiky

Studijní program: Sociální péče

Studijní obor: Sociální pedagog

Kód oboru: 7502R010

Název bakalářské práce:

*PROJEVY AGRESIVNÍHO CHOVÁNÍ A ŠIKANY MEZI ŽÁKY PRVNÍHO
STUPNĚ ZÁKLADNÍCH ŠKOL*

MANIFESTATIONS OF AGGRESSIVE BEHAVIOUR AND
BULLYING AMONG PUPILS ON PRIMARY SCHOOLS

Autor:

Zora Janoušková
U Zámku 12
415 01 Teplice

Podpis autora: _____

Vedoucí práce: Mgr. Olga Vajgrtová

Počet:

stran	obrázků	tabulek	grafů	zdrojů	příloh
48	0	14	0	22	2 + 1 CD

CD obsahuje **celé** znění bakalářské práce.

V Liberci dne: 28. 04. 2006

TECHNICKÁ UNIVERZITA V LIBERCI

FAKULTA PEDAGOGICKÁ

Katedra sociálních studií a speciální pedagogiky

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

Jméno a příjmení:

Zora Janoušková

Adresa:

U Zámku 12, 415 01 Teplice

Studijní program:

Sociální péče

Studijní obor:

Sociální pedagog

Kód oboru:

Název práce:

Projevy agresivního chování a šikany mezi dětmi
na prvním stupni základních škol

Název práce v angličtině:

The manifestations of aggressive behaviour and
bullying among pupils on primary schools

Vedoucí práce:

Mgr. Olga Vajgrtová

Termín odevzdání práce:

30. 04. 2004

Bakalářská práce musí splňovat požadavky pro udělení akademického titulu „bakalář“ (Bc.).

.....
vedoucí bakalářské práce

.....
děkan FP TUL

.....
vedoucí katedry

Zadání převzal (student): Zora Janoušková

Datum:

Podpis studenta:

Charakteristika práce:

Bakalářská práce se zabývá teoreticky a prakticky problematikou agrese a případy šikanování mezi dětmi na prvním stupni základních škol v Praze a na vesnických školách.

Cíl práce:

Cílem práce je zjistit v jakém rozsahu se případy šikanování a agresivního chování dětí vyskytují na ZŠ v Praze a vesnických školách, jak jsou děti a pedagogičtí pracovníci o této problematice informováni a zda jsou učitelé schopni řešit případy šikany mezi dětmi.

Předpoklady práce:

- šikana a agresivní chování mezi dětmi je jev rozšířený na prvním stupni základních škol
- výskyt agresivního chování a šikany bude vyšší mezi žáky v Praze než na školách v malých obcích
- pedagogové na 1. stupni základních škol vědí, jak v případech šikany jednat

Hlavní použité metody:

Dotazníkové šetření
Rozhovor s pedagogickými pracovníky

Základní literatura:

KOLÁŘ, M. Skrytý svět šikanování ve školách. 1. vyd. Praha: Portál, 1997
ISBN 80-7178-123-1

ŘÍČAN, Pavel. Agresivita a šikana mezi dětmi. 1. vyd. Praha: Portál, 1995.
ISBN 80-7178-593-0

SPURNÝ, J. Psychologie násilí. Praha: Eurounion s. r. o., 1996.
ISBN 80-8585-830-4

VÁGNEROVÁ, M. Psychopatologie pro pomáhající profese: Variabilita a patologie lidské psychiky. 1. vyd. Praha: Portál, 1999. ISBN 80-7178-214-9.

Prohlášení

Byl (a) jsem seznámen (a) s tím, že na mou bakalářskou práci se plně vztahuje zákon č. 121/2000 Sb. o právu autorském, zejména § 60 – školní dílo.

Beru na vědomí, že Technická univerzita v Liberci (TUL) nezasahuje do mých autorských práv užitím mé bakalářské práce pro vnitřní potřebu TUL.

Užiji-li bakalářskou práci nebo poskytnu-li licenci k jejímu využití, jsem si vědom (a) povinnosti informovat o této skutečnosti TUL; v tomto případě má TUL právo ode mne požadovat úhradu nákladů, které vynaložila na vytvoření díla, až do jejich skutečné výše.

Bakalářskou práci jsem vypracoval (a) samostatně s použitím uvedené literatury a na základě konzultací s vedoucím bakalářské práce a konzultantem.

V Praze dne: 28. 04. 2006

Podpis:

Název BP: Projevy agresivního chování a šikany mezi žáky na prvním stupni základních škol

Název BP: Manifestations of aggressive behaviour and bullying among pupils on primary schools

Autor: Zora Janoušková

Akademický rok odevzdání BP: 2005/2006

Vedoucí BP: Mgr. Olga Vajgrtová

Resumé

Bakalářská práce se zabývala problematikou agresivního chování a šikanou mezi žáky prvního stupně základních škol. Byla rozdělena do dvou částí – teoretické a praktické.

Záměrem bakalářské práce bylo zjistit rozsah povědomí žáků a především pedagogických pracovníků o problému šikanování, projevů agresivního chování či šikany a počet případů šikany, místa šikanování, řešení a potrestání šikany v rámci školy. Jaký je pohled na šikanu a na vzrůstající agresivitu mezi dětmi a dále možné způsoby řešení této problematiky.

Jedním z cílů bakalářské práce bylo ověření předpokladu, zda se jev zvaný šikanování vyskytuje více na školách ve větších městech (v tomto případě v Praze), než na základních školách na vesnicích.

Summary

A bachelor's work dealt with problems of an aggressive behaviour and bullying among pupils on the first degree of primary schools. It was divided into two parts – a theoretical and practical one.

A target of the bachelor's work was to find out an extent of an awareness of pupils and especially pedagogical workers about the problem of bullying and increasing level of aggression among children and possible methods of solution of these problems.

One of the targets of the bachelor's work was an effort to find out if there are more cases of bullying at the city schools (namely Prague schools) than at the village schools.

Klíčová slova

- agrese, agresivita, agresivní chování, šikana, šikanování
- děti, žáci, pedagogický pracovník, učitel, rodina, výchova

Děkuji vedoucí bakalářské práce Mgr. Olze Vajgrtové a mé bývalé spolužačce Bc. Zuzaně Mocové, učitelce na základní škole ve Strašicích, za příkladné, ochotné a odborné rady a připomínky při zpracování mé bakalářské práce. Také děkuji Bc. Kateřině Hellebrandové, vedoucí Linky bezpečí, za poskytnutí cenných informací o problematice šikanování mezi dětmi, a konečně i pedagogickým pracovníkům, kteří věnovali svůj čas vyplnění dotazníku.

ÚVOD	14
TEORETICKÉ ZPRACOVÁNÍ PROBLÉMU	16
<i>1 Vymezení pojmu agrese</i>	<i>16</i>
<i>1.1 Rozdíl mezi agresí, agresivitou a hostilitou</i>	<i>17</i>
<i>1.2 Agrese a vývoj lidského jedince</i>	<i>18</i>
<i>1.3 Agresivita v dětském věku</i>	<i>18</i>
<i>1.4 Projevy agresivity u chlapců a dívek</i>	<i>18</i>
<i>1.5 Agresivní modely v masmédiích</i>	<i>19</i>
<i>1.6 Možné příčiny a podněty vyvolávající agresi</i>	<i>19</i>
<i>1.6.1 Podněty vyvolávající agresi</i>	<i>20</i>
<i>1.6.2 Vztah mezi frustrací a agresí</i>	<i>21</i>
<i>1.6.3 Útok jako impuls k agresi</i>	<i>21</i>
<i>2 Stále aktuálnější problém šikanování</i>	<i>22</i>
<i>2.1 Vymezení pojmu šikanování a jeho možných projevů</i>	<i>22</i>
<i>2.2 Tři pohledy na šikanování</i>	<i>23</i>
<i>2.3 Stádia vývoje patologických skupinových vztahů při šikaně</i>	<i>24</i>
<i>2.4 Vývoj a druhy šikany</i>	<i>27</i>
<i>2.5 Šikanování ve školách</i>	<i>28</i>
<i>3 Aktéři šikany</i>	<i>30</i>
<i>3.1 Vlastnosti agresorů</i>	<i>31</i>
<i>3.2 Typy iniciátorů šikanování</i>	<i>32</i>
<i>3.3 Rizikové faktory v prostředí a důsledky šikanování</i>	<i>32</i>
<i>4 Období mladšího školního věku dítěte</i>	<i>33</i>
<i>4.1 Nástup do školy</i>	<i>33</i>

<i>4.2 Charakteristika období mladšího školního věku</i>	34
<i>4.3 Vliv rodiny a autorit na dítě</i>	34
<i>4.4 Skupina jako životní prostředí člověka</i>	35
<i>4.5 Komunikace</i>	35
<i>4.6 Postavení outsidera a vůdce ve skupině</i>	36
PRAKTICKÁ ČÁST	37
<i>5 Úkoly a cíle praktické části</i>	37
<i>5.1 Stanovené předpoklady:</i>	37
<i>6 Popis metody šetření</i>	37
<i>7 Charakteristika respondentů</i>	38
<i>8 Výsledky a jejich interpretace</i>	39
<i>9 Vyhodnocení praktického šetření – ověření stanovených předpokladů</i>	47
ZÁVĚR	48
<i>10 Návrh na řešení šikany v podmínkách školy</i>	50
<i>11 Seznam použitých zdrojů</i>	52
<i>12 Seznam příloh</i>	54
<i>Přílohy</i>	

„Všechny dobré zásady jsou již v knihách napsány, nyní ještě zbývá je uskutečnit.“

Blaise Pascal

ÚVOD

Snad žádné jiné téma není tak často předmětem diskusí, námětem filmů, her, knih či básní a též hlavní ideou náboženství i pohádek jako téma boje dobra se zlem, lásky a nenávisti, téma věrnosti a zrady, života a smrti. Mnohé ideologie, včetně křesťanství, vidí pokrok ve vývoji lidské společnosti, v postupném vytváření spravedlivého, mírumilovného společenského řádu. A přesto ve jménu těchto vznešených cílů dochází takřka obratem ruky k nebývalým krutostem s následným útlakem lidí odlišného smýšlení, národnosti, vyznání či barvy pleti. Jak si to lze vysvětlit a jak tomu lze čelit? V současné době se dějí ve jménu nacionalismu či svatých válek neuvěřitelné krutosti, jedno násilí má za následek ještě smrtelnější odplatu. (Poněšický, 2005, s. 17)

Je udivující, jak málo se lidé včetně politiků zajímají o výsledky psychologických a sociologických výzkumů týkajících se agrese, násilí či případů šikánování, a jak to málo, co se dostane do obecného povědomí, se realizuje v praxi. Teprve pozvolna se zavádí do škol učební předmět etika, jejímž obsahem je výchova k humanistickým ideálům, s čímž souvisí i naučení se takovému předcházení agresí, při kterém by nedocházelo k násilí.

Velmi nebezpečným se jeví bagatelizování či potlačení agrese, což vede spíše k jejímu vyústění v zastřené a tím často zhoubnější podobě.

Ještě donedávna byla šikana spojována především s nepříjemnou stránkou vojenské služby, případně s jejím výskytem v učňovských internátech nebo věznicích.

Avšak naše i zahraniční průzkumy posledních let ukazují, že šikana se projevuje ve všech věkových i sociálních skupinách, u dětí, mladistvých i dospělých. Dále je alarmující vzrůstající počet případů šikany (každý třetí až pátý žák), snižování věkové hranice aktérů, zvýšená brutalita, agrese a rafinovanost šikany (Vavřečková, 2000, s. 25)

Jako předmět mé bakalářské práce jsem si vybrala téma „Projevy agresivního chování a šikany mezi dětmi prvního stupně základních škol“, tedy mezi dětmi mladšího školního věku. Na uvedenou problematiku jsem „narazila“ již v prvním ročníku studia, kdy jsem v rámci předmětu sociologie shromažďovala materiál pro seminární práci pojednávající o násilí v rodině a ve škole. Byla jsem nemile překvapena nejenom vzrůstajícím počtem případů šikany mezi dětmi, ale především tím, že věková hranice aktérů se stále snižuje a zvyšuje se brutalita, agrese a

rafinovanost šikany. Je zřejmé, že v minulosti, především v době před rokem 1989, byl tento problém nejenom ve školství značně tabuizován, a proto mě zajímalo, jak se v současné době k této problematice staví především pedagogičtí pracovníci a jaká je v tomto směru informovanost mezi nimi a konečně i mezi samotnými dětmi. Při stanovení následujících hypotéz jsem vycházela z předpokladu, že na vesnických školách jsou většinou nižší počty žáků v jednotlivých třídách a dále jsem vycházela z vlastní zkušenosti, tedy že na vesnici se „všichni znají“ a „jen tak se něco neutají“.

Stanovila jsem si následující předpoklady:

- 1. „Šikana a agresivní chování je jev rozšířený již na prvním stupni základních škol.“*
- 2. „Výskyt agresivního chování a šikany bude vyšší mezi žáky pražských škol než mezi žáky škol v menších obcích.“*
- 3. „Pedagogové na I. stupni základních škol vědí, jak v případě šikany jednat.“*

V bakalářské práci se uvedené předpoklady pokusím potvrdit či vyvrátit. Bakalářskou práci jsem si rozdělila do dvou částí – teoretické a praktické. Teoretická část obsahuje kromě úvodní pasáže čtyři kapitoly, v nichž je postupně vymezena problematika agrese, agresivního chování, šikany, šikanování, dále jsou v této části popsáni aktéři šikanování a je zde i stručná charakteristika období mladšího školního věku dítěte. Praktická část obsahuje vyhodnocení dotazníku, popis metody šetření a respondentů, vyhodnocení dotazníku a závěrečné zhodnocení. Součástí praktické části je návrh na řešení šikany v podmínkách školy.

Při řešení bakalářské práce se opírám o studium odborné literatury, publikací či elektronických zdrojů a také o informace poskytnuté pedagogickými pracovníky a vedoucí Linky bezpečí. Jako metodu pro praktickou část jsem zvolila dotazníkové šetření.

Jsem si vědoma skutečnosti, že články v novinách, časopisech, či webových stránkách na internetu mohou být nepřesné či účelově zavádějící a ne vždy usilují o přesnou a objektivní analýzu dané problematiky.

Jelikož tento negativní protispolečenský jev, který je předmětem mé bakalářské práce, je velmi rozsáhlý, a řešení by vyžadovalo monografickou práci značného rozsahu, zaměřila jsem se proto na určitý stupeň zevšeobecňování.

TEORETICKÉ ZPRACOVÁNÍ PROBLÉMU

1 Vymezení pojmu agrese

Agrese je jev, který je v méně dramatické podobě standardní součástí našeho každodenního života. Je něčím, s čím se běžně setkáváme, či už jako zainteresovaní nebo nezainteresovaní pozorovatelé, jako její oběti, nebo i jako lidé, kteří postupují agresivně vůči jiným osobám. (Výrost, Slaměník, 1997, s. 315)

Agrese je vlastně pouhé cizí slovo, nevyjadřující žádný zážitek nebo druh chování. Je spíše abstrakcí zahrnující emoční stavy a vnitřní impulsy k jednání, jako např. zlost, vztek, zuřivost, nepřátelství, pohrdání, to vše spojené s určitými představami nebo fantaziemi – někomu se pomstít, někoho zabít, zničit, pomluvit, znemožnit, jakož i chováním, jímž je někomu způsobena újma. (Poněšický, 2005, s. 22)

To vše je většinou negativně hodnoceno, ačkoliv může být agrese i ve službách dobré (spravedlivé) věci, jako např. boj za svobodu, boj proti zlu atd.

agrese může mít podobu:

- *fyzického poškození jiné osoby (bolest, zranění),*
- *poškození majetku jiné osoby,*
- *psychické zranění jiné osoby (ponižování, zesměšňování, zastrašování, pomluvy, vydírání apod.)*

Můžeme říci, že agrese je chování, které způsobuje nejen fyzické ublížení nebo materiální škodu, ale i jakoukoliv psychickou nepohodu (diskomfort) a vyvolává aversní reakci. (Výrost, Sleměník, 1997, s. 316)

Řada vlivných psychologů tvrdí, že agrese je stejně jako většina ostatního lidského chování, tedy třeba jako tanec, vaření nebo hra na kytaru, naučená, to znamená, že si ji osvojíme na základě zkušenosti. Zvláště účinnou „školou“ agrese bývá, když je dítě doma krutě trestáno nebo i bezdůvodně týráno a vidí s jakým uspokojením, tak rodiče prosazují svou moc. Z dítěte se stává vysoce agresivní člověk postupně, a to tak, že si pamatuje ty způsoby svého vlastního jednání, které vedou k úspěchu.

Z psychologického hlediska se v současnosti nepovažuje za dostatečné vymezení agrese jako chování, které způsobuje škodu jiné osobě. Z hlediska označení konkrétního chování jako agresivního je proto rozhodující, zdali bylo vykonané záměrně, schválně a cílevědomě. Poškození jiné osoby způsobené náhodně nebo neopatrností není agrese. Tím se záměrné a nechtěné poranění nebo způsobené jiné

škody od sebe liší jako jevy, které jsou z psychologického hlediska kvalitativně odlišné. Závislost určení agrese na sociálních normách vysvětluje, proč se v jistých společenstvích něco považuje za agresi, zatím co v jiných ne. Základem operování s normami v souvislosti s agresí je oddělování vhodného, přiměřeného a oprávněného chování, od chování nevhodného, nepřiměřeného a neoprávněného, které překročuje uznávaný rámec pravidel chování se lidí vůči sobě. (Výrost, Slaměník, 1997, s. 325)

S využitím těchto souvislostí je možné přesněji definovat agresi jako chování, které se vyznačuje následujícími znaky :

- poškozuje jinou osobu
- je záměrné
- porušuje situační relevantní normy (Spurný, 1996, s. 45)

Současně není motivované snahou pomoci dané osobě, ani jinými prosociálními úmysly. (Spurný, 1996, s. 46)

V souvislosti se vzájemným si ubližováním lidí se kromě termínu agrese používají i další pojmy. *Jde především o agresivitu, agresivní chování a hostilitu.* Jejich význam se často zaměňuje, což způsobuje jisté problémy.

Agresivní chování je chování konané se záměrem poškodit jinou osobu formou, která je porušením situačně relevantních norem. Agresivita je původním vyjadřováním agrese. (Výrost, Slaměník, 1997, s. 317)

1.1 Rozdíl mezi agresí, agresivitou a hostilitou

Agresivita je tendencí vykonávat čin, chovat se agresivně, je tendencí ubližovat. Často se ve stejných souvislostech používá termín hostilita. I při jejich evidentní blízkosti je možné agresi, agresivitu a hostilitu poměrně zřetelně významově odlišit. Zatím co agrese i agresivita se vážou na konkrétní ubližování,

hostilita je všeobecným, nepřátelským (negativním) postojem vůči lidem, které se nemusí projevovat ubližováním jiné osobě.

Hostilita jednotlivce se projevuje tím, že (on) nemá rád jinou osobu nebo jiné osoby, negativně se o nich vyjadřuje, přeje jim neúspěch, chorobu. Hostilita se často spojuje s agresí jako její příčina nebo jako jedna z příčin. Nemusí se projevovat v agresivním chování, rovněž jako příčinou agrese může být něco jiného, ne hostilita. Analogicky se liší hostilita i agresivita. Je tedy i kritériem ubližování. Hostilita může být složkou (pozadím) agresivity, ale nemusí nabýt charakteru agresivity. (Výrost, Slaměník, 1997, s. 317)

1.2 Agrese a vývoj lidského jedince

Člověk přichází na svět jako biologická bytost. Přináší si s sebou určitou genetickou výbavu. Své dispozice může za určitých podmínek rozvinout či nechat vyhasnout. Teprve působením sociálního prostředí se stává plně lidskou bytostí. A pod jeho vlivem se jeho agresivní dispozice vyvinou nebo zůstanou utlumeny. (Holeček, 1997, s. 25)

1.3 Agresivita v dětském věku

Agresivní sklony se u člověka utvářejí na základě instinktivní výbavy a to již v prvních letech života. Agresivita u dětí je jedním z podstatných rysů jejich vývoje. Dítě si často nemůže pomoci jiným způsobem, nedostává-li se mu podnětů či pozornosti. Během dětského vývoje se setkáváme s klasickými agresivními fázemi, jako je např. trucovitost. (Poněšický, 2005, s. 199)

Dětská agresivita se vyvíjí v závislosti na výchovné erudici a citlivosti rodičů nebo pozdějších vychovatelů. Její symbolické formy se projevují poměrně záhy, když se dítě dostane do konfliktů. Je vedeno k omezení své fyzické aktivity, musí chodit včas spát, nesmí si brát, co se mu právě líbí apod.

1.4 Projevy agresivity u chlapců a dívek

Každému připadá jasné, že agresivita je spíše výsadou chlapců, kteří mají rádi hry plné násilí a jsou také mnohem častěji než dívky iniciátory trestných činů. Přesto pozorujeme, že *agresivita dívek narůstá*. Rodiče ji nevědomky od malička podporují. Dívky jsou vedeny k nové ženské identitě, směsici koketnosti a emancipace. Malá nebojácná dívenka, posuzovaná kdysi spíše negativně jako „nevydařený chlapec“, je dnes oceňována jako šikovné dítě, které si (tak jako muži) lépe poradí s životními nesnázemi. (Antier, 2004, s. 70)

Zarážející a zcela nové však je, že velmi obávané dokážou být už i dívky, kterým ještě není ani deset let. Obecně lze u nich pozorovat výrazný ***vzestup slovní agresivity vůči rodičům***. Kromě toho se u dívek projevuje agresivita i *slovním vyjadřováním, hádkami a soupeřením mezi kamarádkami*. Jestliže se dívka rozhněvá na své okolí, nedává to najevo hrubostí jako chlapec, ale obrátí svůj hněv proti sobě a začne trpět například žaludečními potížemi nebo poruchami spánku.

V období mladšího školního věku je u chlapců normální, že se rádi věnují fyzickým hrám a soutěžením, při němž uplatňují svou sílu. Přes zjevnou lehkost tohoto období je část latentní agresivity stále bdělá. Jedním ze způsobů, jak usměrnit tuto energii, je věnování se nějaké sportovní činnosti. Ovšem pozor! Sport je dobrá věc pro

tělo i ducha, ale agresivitu neléčí. Proti ní je nejlepším prostředkem rozvoj komunikačních okruhů prostřednictvím jazyka. (Antier., 2004, s. 76)

1.5 Agresivní modely v masmédiích

Významný podíl na vzniku a prohloubení agresivity mají hromadné sdělovací prostředky, zejména televize, sledování videoprogramů, hraní videoher, kde dominují prvky násilí.

Agrese, např. v televizním pořadu, může sloužit dítěti jako vzor, o němž si dítě myslí, že je předkládán proto, aby byl napodoben. Konkrétní forma agrese v televizi je nástrojem, který učí dovednosti užitečné z hlediska provedení násilného činu. Informace tohoto druhu má přímý vliv na jedince, který je motivován chovat se agresivně. Časté pozorování násilí upevňuje v dítěti přesvědčení, že agrese je přípustný, nebo dokonce žádoucí prostředek řešení interpersonálních konfliktů. (Čermák, 1998, s. 13)

Čím delší čas tedy bude dítě trávit před televizní obrazovkou a sledovat pořady plné násilných scén, tím větší bude pravděpodobnost, že se také násilně začne chovat. Chlapci se přitom nechají ovlivnit víc než dívky.

1.6 Možné příčiny a podněty vyvolávající agresi

Agrese je zabudována do celého způsobu našeho života. Slabost pro surové jednání, které nás vzrušuje, je jedním ze základních lidských instinktů. (Spurný, 1996, s. 62)

Existují dvě základní koncepce, podle toho jakou determinaci psychiky preferují jejich autoři, tj. zda vývoj psychiky ovlivňuje dědičnost tzv. biologická determinace, nebo spíše prostředí tzv. sociální nebo sociokulturní determinace. (Holeček, 1997, s. 4)

Podle toho je možno rozlišit dva protichůdné názory na vývoj agresivity:

- Agresivita je něco vrozeného, člověku vlastního, nějaký pud, který máme v různé míře všichni a který se musí vybit – lze pouze tlumit formy tohoto vybíjení, usměrňovat je, ale nelze jim zabránit.
- Člověk se agresivním stává teprve vlivem působení prostředí, výchovy v rodině, ve škole, v partě, nebo sledováním akčních filmů – tomuto jevu lze zabránit.

S největší pravděpodobností bude pravda asi někde uprostřed, tzn., agresi ovlivňují oba činitelé přibližně rovnoměrně. Na to, aby se z dítěte stal „agresor“, musí mít jisté vrozené dispozice a zároveň i podmínky v okolí. Musí se najít někdo, kdo mu to dovolí, toleruje.

Agresivita se utváří v procesu socializace, sociálního učení na základě získávání zkušeností. (Holeček, 1997, s. 5)

Rozlišujeme tři formy sociálního učení:

- **Napodobováním** – dítě vidí, že je agrese odměňována (v rodině, ve škole) a má tendenci napodobovat chování, které přináší výhody.
- **Identifikací** – malé dítě nachází východisko ze strachu, ve kterém žije, když ho někde mocný ohrožuje nebo trýzní paradoxně v tom, že ho přijme jako svůj vzor, identifikuje se s ním a stane se také agresivní.
- **Vlastním zážitkem** – dítěti se agrese nějak vyplatila, tj. např. v dětství uhodí mladšího sourozence, vezme mu bonbón a pochutná si na něm. Tím došlo k důležitému spojení, agrese vedla k příjemné odměně, k úspěchu. Byl tak vytvořen program, který se bude v budoucnu opakovat při podobné situaci. Vznikl postoj, který může určovat chování. (Holeček, 1997, s. 6–7)

1.6.1 Podněty vyvolávající agresi

Většina případů agrese je vyprovokovaná jistými změnami v prostředí. V této agresi provokují. Jsou to podněty, které zpravidla a v závislosti od proměnných, které jsme označili jako predispozice nebo faktory pozadí, vyvolávající agresi. Souhrnně bývají označovány jako averzní podněty. Jejich společným jmenovatelem je, že vyvolávají stav nepohody (diskomfort). (Výrost, Slaměník, 1997, s. 324)

Zdrojem agrese v člověku může být nejen pudové jednání, ale i racionálně promyšlené, plánované jednání proti morálním zásadám. (Spurný, 1996, s. 86)

Zdrojem agresivního chování bývá afekt (zloba, hněv, vztek), neuspokojená (frustrovaná) potřeba, ale i zvyk (naučená, instrumentální, sociálně odměňovaná agrese), vždy ve spojení s podnětovou situací (např. svévolné a nesmyslné jednání druhých, útok, obtěžování). Agrese bývá často jen „převlečený“ strach. Agresivní chování je velmi pestré, od slovního „nevinného“ špičkování, přes nadávky a vyhrůžky, agresi proti předmětům, až po fyzické násilí vůči osobám. Může se jednat o **agresi otevřenou, přímou** (tj. proti člověku, vůči kterému agresor něco má), **nepřímou** (proti hodnotám významných pro jedince), **přesunutou** (vybití si vzteku na „náhradním“ objektu), popřípadě **imitativní** (šikanování nováčků jako nápodoba chování svých předchůdců) nebo **invertovanou agresi** (autoagrese, jejíž extrémní formou je sebevražda). (Spurný, 1996, s. 85)

Agresivní jednání druhých v nás vyvolává obvykle strach, úzkost, sklony k obraně, protiagresi. Je vnějším zdrojem pro vznik a rozvíjení vnitřního konfliktu, vyvolaného např. potřebou rozhodnout, jak na agresi zareagovat. **Jednání agresora,**

spolu s reakcí oběti tvoří základ konfliktní situace, základ vztahů, které v situaci vznikají a rozvíjejí se. (Spurný, 1996, s. 87)

1.6.2 Vztah mezi frustrací a agresí

Často se uvádí vzorec:

Frustrace – negativní emoce – nabuzení – agrese (Sochůrek, 2002 s. 9)

Frustrace (Výrost, Slaměník, 1997, s. 325) patří k činitelům, které se v uplynulém období dávali asi nejčastěji do příčinné souvislosti s agresí. V původní formulaci byla frustrace definovaná jako stav, který vzniká, pokud okolnosti znemožňují dosažení cíle. To znamená, že frustrace je výsledkem neschopnosti jednotlivce ukončit probíhající sekvenci chování.

Vztah mezi frustrací a agresí zprostředkovávají (Sochůrek, 2002, s. 10)

- strach – jsou to obavy člověka, že bude za agresivní chování potrestán, a proto se je snaží potlačit
- náhradní cíl – lidově řečeno „vylévání si vzteku“ na někom jiném nebo něčem jiném
- přemístění agrese – tzv. „obětní beránek“
- redukce tenze – agrese redukuje tenzi na pud, čímž se agrese stává méně pravděpodobnou

V tomto směru je třeba se především vypořádat s tím, jak hodnotíme motiv jednání, který předcházel agresí. Toto jednání může být

- záměrně poškozující
- porušování sociálních norem v sociální situaci
- bylo zvoleno jako horší alternativa z možných způsobů reagování (Sochůrek, 2002, s. 10)

1.6.3 Útok jako impuls k agresí

Jedním s nespolehlivějších podnětů k vyvolání agrese je **přímý fyzický a verbální útok**. Obě formy útoku se považují za spolehlivější agresí provokující podnět jako frustrace. Fyzicky, rovněž jako verbálně napadená osoba obvykle reaguje protiútokem, reaguje na něj rovněž tím způsobem, jakým byla poškozena.

2 Stále aktuálnější problém šikanování

„Nacpali mu papír do úst, povalili ho na zem a stříhali mu obočí, vlasy a řasy. A když se potom zavrtěl, tak mu dali pěstí ránu do čela, že upadl do bezvědomí a probudil se až s mokrým hadrem na čele“. (Franzlová, 2004, s. C/3)

Takto popisuje případ, ke kterému došlo nedávno na Domažlicku, matka napadeného sedmiletého chlapce. Tento případ vyšetřovala policie. Rodiče napadeného chlapce upozornili školu již dříve, že spolužáci z první třídy jejich syna bijí a šikanují. Podle rodičů ale škola nijak nezasáhla. Šikana se pak stupňovala tak, že nakonec napadený žák skončil s otřesem mozku v nemocnici. Malí útočníci byli ředitelem školy potrestáni ředitelskou důtkou. Jak dopadl napadený chlapec, autorka nepíše.

Někteří lidé stále ještě zastávají názor, že je šikanování nedílnou součástí růstu a dospívání, tedy něčím, čím si musí každé dítě projít, aby pak obstálo ve tvrdých a nelítostných zkouškách každodenního života.

„Žijeme ve společnosti, kde mnozí lidé prožijí celý život pouze v honbě za „prvním místem“. Jsou soustředěni sami na sebe, jsou agresivní a tak zaměřeni na úspěch, že neuznávají nic a nikoho kolem sebe. Tito lidé vytvářejí konflikty jak ve vlastní mysli, tak ve vnějším světě“. (Webster-Doyle, 2002, s. 26)

Přitom právě šikanování působí dětem tu nejobrovitější bolest. Děti, jež se stanou terčem tohoto zla, utíkají z domova, přestávají si hrát, jsou vyděšené, nezúčastněné a nešťastné. V nejhorších případech nalézají východisko ze svých útrap spácháním sebevraždy.

2.1 Vymezení pojmu šikanování a jeho možných projevů

Šikanování je agresivní jednání uskutečňované s cílem získat pocit převahy a určité výhody prostřednictvím fyzického a psychického týrání druhých lidí. (Novák, Capponi, 1996, s. 45)

Šikana je zvláštní případ agrese. Slovo šikana pochází z francouzského slova *chicane*, což znamená týrání, sužování, obtěžování. Pod pojmem šikana rozumíme pronásledování jedince jiným člověkem nebo skupinou lidí bitím, slovními urážkami, zesměšňováním, vyhrožováním nebo vydíráním, obvykle opakovaně. Šikanováno může být dítě (svými vrstevníky nebo o něco staršími dětmi, příp. dospělými), šikanován může být i dospělý – nejen jinými dospělými, ale i dětmi.

Šikanou nebo šikanováním mezi dětmi se rozumí široký okruh chování dítěte nebo skupiny dětí s cílem ohrožit, zastrašit, ponížit nebo jinak ublížit jinému dítěti nebo skupině dětí. (Pothe, 1996, s. 79)

Šikana zahrnuje slovní ponižování, nadávání a neustálé kritizování, výsměch, hrubé žertování, vydírání, omezování svobody, pohrdání, poškozování oděvu a osobních věcí a tělesné napadání.

(Podrobnější přímé i nepřímé znaky šikanování jsou uvedeny v příloze č. 2)

„Šikanování říkáme tomu, když jedno dítě nebo skupina dětí říká jinému dítěti ošklivé a nepříjemné věci, bije je, kope, vyhrožuje mu, zamyká je v místnosti a podobně. Tyto incidenty se mohou často opakovat a pro šikanované dítě je obtížné, aby se samo bránilo. Jako šikanování mohou být označeny také opakované posměšky nebo ošklivé poznámky o rodině. Jako šikanování však obvykle neoznačujeme občasnou rvačku nebo hádku přibližně stejně fyzicky vybavených soupeřů.“ (Říčan, 1995, s. 26)

2.2 Tři pohledy na šikanování

- šikanování jako nemocné chování
- šikanování jako závislost
- šikanování jako porucha vztahů ve skupině

a) šikanování jako nemocné chování

Agresor používá fyzické násilí, zbraně všeho druhu, slovně napadá a zastrašuje oběť, krade, ničí a manipuluje s věcmi oběti, vydává násilné a manipulativní příkazy. V tomto případě jeden nebo více žáků úmyslně, většinou opakovaně týrá a zotročuje spolužáka či spolužáky a používá k tomu agresi a manipulaci. (Kolář, 1997, s. 20)

b) šikanování jako závislost

Jde o vzájemnou vazbu mezi agresorem a obětí, kdy agresor využívá strachu druhého k tomu, aby skryl strach vlastní. Agresor své nejistoty a strachy eliminuje tím, že vyvolá strach v jedinci, kterého si vybere za oběť. Vzniká tak patologický vztah vzájemné závislosti mezi agresorem a obětí. U agresora se rozvíjí pocit nadřazenosti a absolutní moci, u oběti dochází stálým lámáním a znásilňováním vůle k prolomení křehké obrany vůči psychické a fyzické bolesti. V oběti se tak rozpoutají sebezničující síly a začne agresora považovat za svého kamaráda, či dokonce ochránce, kterého obdivuje. (Kolář, 1997, s. 25)

Ke zrodu šikany není třeba žádných výjimečných patologických podmínek a není ani omezená věkem, ten se navíc neustále snižuje.

c) šikanování jako porucha vztahů ve skupině

Vyskytne-li se v nějakém kolektivu šikana, jde o onemocnění celé skupiny dětí či mladistvých. Hovoříme o skupinové dynamice šikanování. Za aktéry šikany je tedy nutno považovat nejen agresora a oběť, ale také ostatní členy dané skupiny. Ve skupině panují patologické vztahy závislosti a strachu.

Šikanování je třeba chápat jako jednu z nejzávažnějších deformací sociálních vztahů, rolí a norem života, projevující se ve svévolném ponižování, zastrašování, donucování, omezování, vydírání a týrání druhých osob. Tento způsob jednání, jenž je v mnoha případech možno kvalifikovat jako trestný čin slouží k zajištění osobního pohodlí, k získání neoprávněných výhod, k osobnímu obohacování či uspokojení specifických potřeb na úkor šikanovaného. (Černoch, 1997, s. 67)

Šikanující mnohdy předstírá, že činnosti, které požaduje po šikanovaném, nevyžaduje z důvodu prosazení své vůle, ale zdánlivě pro blaho organizace, které je členem, nebo dokonce pro blaho jedince, který je šikanován. Mnohdy je šikanování racionalizováno jako odplata za skutečné či domnělé asociální jednání šikanovaného, často má však formu prosazování zvykového práva a má především symbolický charakter.

Právo šikanovat odvozují mnozí pachatelé z faktu, že oni sami prošli v minulosti pozicí šikanovaných, že toto období vytrpěli, „vzdali se“ některých svých práv, které vyplývají z oficiálního postavení učně či studenta a nyní žádají satisfakci či zvýhodnění, kompenzaci prožitých útrap. (Štěchová, Večerka, 1992, s. 43)

2.3 Stádia vývoje patologických skupinových vztahů při šikaně

První stupeň – zrod ostrakizmu

Druhý stupeň – fyzická agrese a přitvrzování manipulace

Třetí stupeň – klíčový moment – vytvoření jádra

Čtvrtý stupeň – většina přijímá normy agresorů

Pátý stupeň – totalita neboli dokonalá šikana

Zrod ostrakizmu

Mezi pedagogy i rodiči je velmi rozšířená představa, že ke zrodu šikanování jsou zapotřebí zcela výjimečné podmínky, například přítomnost patologického sadisty a absence kázně. Proto se výskyt šikanování považuje za ojedinělý, pro život normálních žáků bezvýznamný. Šikanování se může objevit téměř v každé skupině. Podmínky k jeho vzniku mohou být totiž zcela běžné a nenápadné. Kázeň v takové skupině bývá dobrá a iniciátoři šikanování nejsou nemocní sadisté, ale obyčejní kluci a holky. (Kolář, 1997, s. 31)

Kde se tedy šikanování ve zdánlivě zdravých kolektivech bere?

V každé školní skupině se vždy při „hře se strachem“ velmi záhy objeví jednotlivci, kteří jsou nejméně vlivní a oblíbení, ti, kteří se nacházejí na tzv. sociometrickém chvostu. V odborné literatuře se takový jedinec označuje různě, například obětní beránek, černá ovce, outsider, omega, marginalizovaný jedinec apod. Při tradičním způsobu výchovy, která cíleně nepracuje se vztahy mezi žáky, všichni jednotlivci, kteří se dostanou na chvost skupiny, zakoušejí prvky šikanování, tzv. **ostrakismus. Jde o mírné, převážně psychické formy násilí, kdy se okrajový člen necítí dobře – je neoblíben a neuznáván. Ostatní ho více či méně odmítají, nebaví se s ním, pomlouvají ho, spřádají proti němu intriky, dělají na jeho účet „drobné“ legrácky apod.**

Tato situace je již zárodečnou podobou šikanování a obsahuje riziko dalšího negativního vývoje. (Kolář, 1997, s. 32)

Fyzická agrese a přitvrzování manipulace

Ostrakismus může přerůst do dalšího vývojového stadia. Důvodů bývá více.

- V náročných situacích, kdy ve skupině stoupá napětí, začnou ostrakisovaní žáci instinktivně sloužit jako jeho ventil. Spolužáci si na nich odreagovávají své nepříjemné pocity, pramenící například z očekávané těžké písemné práce, z konfliktu s učitelem, nebo prostě jen z toho, že chození do školy je obtěžuje. (Kolář, 1997, s. 32)
- V podmínkách, kdy žáci spolu tráví hodně času a mohou vytvářet hlubší vztahy (například na brigádě, na horách apod.), pro zvládnutí své nejistoty nebo „přežití“ šedivého programu nutkavě vymýšlejí a většinou rychle přitvrzují „zábavu“ na úkor nejzranitelnějšího spolužáka. (Kolář, 1997, s. 33)
- V jedné třídě se sejde několik výrazně agresivních asociálních jedinců a v rámci své „přirozenosti“, od samého počátku používají násilí pro uspokojování svých potřeb. Zážitek, jak chutná moc, když bijí a týrají někoho slabého a ustrašeného, může vyvolat u disponovaných jedinců prolomení posledních zábran a oni začínají své agresivní chování opakovat. Velmi nepříznivou variantou je, když násilí začne praktikovat vůdce a hvězda skupiny jako „úlevnou“ zábavu nebo prostě jen pro obveselení sebe a okruhu svých obdivovatelů. V případě, že ve skupině existuje soudržnost, kamarádské vztahy a převažují pozitivní morální hodnoty, kdy žáci mají zásadně negativní postoje k násilí a ubližování slabším, pokusy o šikanování neuspějí. Jestliže je imunita skupiny vůči šikaně nějakým způsobem oslabena, jsou pokusy o šikanování trpěny a je téměř jisté, že násilí v nějaké podobě zakoření a může při souhře dalších okolností růst do pokročilých stupňů skupinové destrukce. (Kolář, 1997, s. 34)

Klíčový moment – vytvoření jádra

Jestliže se nepostaví pevná hráz přitvrzeným manipulacím a mnohdy i počáteční fyzické agresi jednotlivců, často se utvoří skupinka agresorů „úderné jádro“. V počátku se stávají jejich obětmi pouze téměř vždy ti, kteří jsou už osvědčeným objektem ostrakizování. Jde o žáky, kteří jsou v hierarchii „klonovacího řádu“ nejnižší, tedy ti „slabí“. V tomto klíčovém momentu se rozhoduje, zda se počáteční stadium přehoupne do stadia pokročilého. Skupina je již v hrubých obrysech rozdělena na podskupiny a „kliky“, které podle svého charakteru různými způsoby bojují o vliv. Jestliže se do této doby nezformuje silná pozitivní podskupina, která bude alespoň rovnocenným partnerem ve vlivu a popularitě svých členů podskupině tyranů, tažení podskupiny tyranů za mocí může nerušeně pokračovat. Silné podskupiny charakterově slušných žáků se nevyskytují příliš často. Jejich členové mají vždycky nevýhodnou pozici vůči agresorům, kteří nedodržují pravidla. Charakterově slušný žák nejen respektuje pravidla, ale ctí i zákon nejvyšší, totiž že se „nebonzuje“. Tak vlastně nepřímo umožňuje bujení choroby. (Kolář, 1997, s. 35–36)

Přijímání norem agresorů

Normy agresorů jsou přijaty většinou a stanou se nepsaným zákonem. V této době získá neformální tlak ke konformitě dynamiku a málokdo se mu dokáže postavit. Následkem toho dojde ve skupině k šokující proměně. Je to něco podobného, jako když virus přemůže buňku a plně ji ovládne. Buňka zůstává navenek zachována, avšak místo aby fungováním organismus podporovala, zevnitř ho rozkládá. U členů „virem“ přemožené skupiny dochází k vytvoření jakési alternativní identity, která je zcela poplatná normám vůdců. To, co hlásají pedagogové, ustupuje zcela do pozadí. I mírní a ukáznění žáci se začnou chovat krutě – aktivně se účastní týrání spolužáka a prožívají přitom uspokojení. (Kolář, 1997, s. 36)

Totalita neboli dokonalá šikana

Zhoubný proces bez radikální pomoci zvenčí obvykle nezadržitelně ústí do posledního stadia nemoci. V něm jsou normy agresorů přijaty nebo respektovány všemi, popřípadě téměř všemi členy skupiny a dojde k plnému nastolení totalitní ideologie šikanování, tzv. stadia vykořisťování. (Kolář, 1997, s. 36)

Čas pracuje převážně pro nárůst a zdokonalování násilí. Původně neutrální či mírně souhlasící členové skupiny jsou stále konformnější, se zájmem přihlížejí a pozorují situaci, případně se stále více aktivně zapojují do týrání, nebo už také samotně šikanování realizují. Brutální násilí se začíná považovat za normální, dokonce za

výbornou legraci. Někdy se v důsledku brutálního fyzického násilí a následně těžkého zranění šikanování provalí. (Kolář, 1997, s. 36)

Prorůstání parastruktury do oficiální školní struktury je poslední metou k absolutnímu vítězství šikanování. (Kolář, 1997, s. 37)

Tento nejvyšší stupeň „dokonalosti“ je příznačný spíše pro šikany ve věznicích, vojenském prostředí a výchovných ústavech pro mládež. V mírnější podobě se však někdy vyskytuje i na školách.

2.4 Vývoj a druhy šikany

Proces šikanování probíhá obvykle ve čtyřech na sebe navazujících fázích:
(Spurný, 1996, s. 101)

- Prvotní kontakt – **konflikt** – při kterém aktér zjišťuje, eventuelně ověřuje vhodnost partnera interakce stát se obětí šikany. Potvrzením vstupní „diagnózy“ – oběť prokáže **strach**, stáhne se, reaguje pasivně – vstupuje proces do druhé fáze.
- Fáze psychického teroru, kdy **útoky vůči oběti** nabývají na intenzitě a adresnosti. Sebedůvěra oběti rapidně klesá, postižená osoba se dostává stále více do defenzivy.
- Případ se stává známým v nejbližším sociálním okolí. V závislosti na reakci okolí – neutrální či dokonce podporující projev šikany – se prohlubují pocity **deprese oběti**, zvyšuje se její neschopnost útokům se aktivně bránit.
- **Izolace, únik, psychické selhání oběti** s často přetrvávajícími následky emocionální újmy.

Motivem jednání útočníka bývá nejčastěji **nevyřešený vnitřní konflikt, vlastní traumatizující zkušenost získaná v roli oběti šikanování**, či podobného násilného jednání, se kterou se tímto způsobem snaží vypořádat. **Bezprostředním podnětem** pro nastartování agresivního jednání s prvky šikany je zpravidla jednání, chování, výraz potenciální oběti, „nabízející“ prostor pro ventilování intrapsychického konfliktu agresora. (Spurný, 1996, s. 114)

Z části se šikana vyskytuje u mládeže jako přechodný jev. V některých skupinách mládeže je ale intenzivnější a má rysy brutality. Šikany se může přímo účastnit celá skupina a zaměřeno může být rovněž vůči celé skupině. V extrémních případech může přejít v individuální nebo skupinový teror.

2.5 Šikánování ve školách

U nás je šikana mezi školními dětmi stejně aktuálním a bohužel stále aktuálnějším problémem jako v jiných zemích. Učitelé a psychologové pracující ve školství o ní vědí a řeší jednotlivé případy tak, jak jim to povolují podmínky a informace, které mají k dispozici.

Pokud o šikaně chceme vědět, musíme se na dítě aktivně zaměřit, zdaleka nestačí, abychom čekali na to, až se nám s ní svěří.

Teoreticky je škola místem, kde byste měli být v bezpečí a v pohodě. Nicméně od každodenních situací, ve kterých obvykle můžeme udělat spoustu opatření, abychom se vyhnuli jakýmkoli nebezpečným situacím, se prostor škol trochu liší. Být šikanován je nesmírně nepříjemný zážitek a každý kdo tenhle fakt jakkoli zlehčuje, to zjevně na vlastní kůži nikdy nezažil. Být obětí šikanování, to neznamena jenom snášet fyzickou bolest, snášet nadávky a urážky a denně se při cestě do školy třást strachy, co si na vás dneska zase vymyslí. Může to také znamenat, že vám klesne sebevědomí a vy sami o sobě začnete pochybovat. Že budete mít pocit, že děláte ostudu své rodině a možná také začnete proklínat všechny ostatní za to, že vám nijak nepomáhají. Šikanování se vyskytuje ve školách proto, že se proti tomu nic nedělá. To není chyba jen těch individuů, kteří někoho šikanují, ale také jejich obětí, které v tom, že jsou šikanovány, nikomu nic nepoví a rozhodně také lidí, kteří o šikanování vědí, ale nic proti tomu nedělají, i učitelů, kteří se myslí, že šikana ve školách vždycky byla a vždycky tam bude. (Goldmanová, 1996, s. 144)

Zamezit šikanování je skutečně povinností školy.

Slovní napadání, když na Vás někdo pokřikuje směšnými přezdívkami, utahuje si z vás nebo se vás snaží zesměšnit – může být často stejně nepříjemné jako napadání fyzické. Nejlepší způsob jak zatočit s někým, kdo vás šikanuje, je ukázat mu, že se nechat šikanovat nehodláte. Člověk, který někoho šikanuje, je v podstatě sám slaboch s komplexem méněcennosti, který si zvyšuje sebevědomí tím, že někoho jiného ponižuje a straší. (Goldmanová, 1996, s. 144)

Kolik je vlastně případů šikany mezi školními dětmi?

Odpověď je těžká především proto, že šikana je různě závažná. Další nesnází je to, že šikana, a to i velmi závažná, většinou zůstává před dospělými dlouho utajená, často se na ni vůbec nepříjde. A mnohdy i učitelé, kteří tuší, že se v jejich třídě někomu ubližuje, raději o věci nemluví. Navíc většina učitelů vidí v šikaně někdy právem – své selhání, nepřizná ji rodičům a nesvěří se s ní ani kolegům, tím méně řediteli nebo psychologovi. (Říčan, 1995, s. 53)

Neméně špatný je však stav, kdy výchovní pracovníci rezignují na své výchovatské funkce a jednají podle zásady „nechme je, oni si to sami srovnají“. Tam, kde je zjevná absence formální mocenské kontroly, se vytvářejí agresí podbarvené vztahy nadřazenosti a podřízenosti, svévolné zasahování do práv druhých, živná půda pro šikanování. (Štěchová, Večerka, 1992, s. 45)

Setkají-li se pedagogové se šikanou, bývají často bezradní, reagují nepřiměřeně, při vyšetřování se dopouštějí i obtížně napravitelných chyb, které mají nejhorší důsledky pro oběti.

Boj proti šikanování se pedagogům nedaří. Základní překážkou úspěšné prevence šikany je tradiční způsob práce, který pedagogům neumožňuje účinně proti šikanování zasáhnout. Jde o převažující způsob řízení vztahů mezi pedagogem a žáky, který můžeme nazvat hierarchicko-autoritativní. Pedagog v něm usiluje z pozice nadřazené autority proti celé třídě o svůj vliv. Využívá k tomu své přirozené převahy. Spoléhá pouze na své schopnosti, názory a postřehy. Skupinu řídí přitom sám, převažuje jednostranná komunikace, je opomíjena spolupráce mezi žáky.

Se spoluúčastí žáků na dotváření formy a obsahu výuky se nepočítá. Je důležité, aby pedagog byl silná a energická osobnost, která dokáže spolehlivě nastolit vnější kázeň, bez níž není výuka možná. (Kolář, 1997, s. 97)

Pozitivním působením a odstraňováním rizikových okolností jak na straně oběti, tak šikanujícího i školního prostředí musíme dosáhnout snížení možnosti šikany mezi dětmi na minimum.

Mezi možnosti ovlivnění rizikových okolností týkajících se prostředí školy bezpochyby patří:

- jasné zásady zasahování proti nebezpečným jevům včetně šikany, s nimiž jsou seznámeni i učitelský sbor, žáci i rodiče a podporují je,
- spolehlivý přehled a dohled na to, co se mezi žáky děje,
- vztah mezi dítětem a učitelem založený na otevřenosti a vzájemném respektování,
- výchova založená na pozitivním hodnocení a chválení více než na trestání,
- stanovení několika základních pravidel bezpečného soužití, která jsou známá a závazná pro každého,
- aktivní vyhledávání a odhalování šikany mezi dětmi,
- pořádání diskusí se žáky o kulturních, rasových či tělesných odlišnostech a předsudcích (Pothe, 1996, s. 94)

3 Aktéři šikany

Zde je vhodné připomenout, že k šikanování v jakékoli podobě dochází jen proto, že má jeho původce nějaký nevyřešený problém, a v žádném případě nelze tvrdit, že by si snad samy oběti takové jednání zasloužily. Oběti šikany se může stát prakticky kdokoli. Na základě výzkumů nebyl potvrzen obecně panující názor, že lidé, na které v práci někdo útočí, kteří se stávají na pracovišti obětí šikanování, jsou nezkušení v práci, autoritativní ve svých postojích, provokující, rádi riskující, fyzicky slabí, bez schopnosti proniknout do podstaty věci, nekompetentní, neschopni správně „přečíst“ situaci, nepružní, nerozhodní. Napadenými jsou často jedinci zkušení a kompetentní, nekonfrontační, ne výrazně provokativní nebo autoritativní, fyzicky zdatní, ve svém chování rozhodní, nejsou dobrodruhy. (Kolář, 1997, s. 52)

Z toho je možno vyvodit praktický závěr, že pro stanovení stupně připravenosti stát se obětí šikanování nejsou rozhodující pouze osobnostní vlastnosti či jednání oběti, ale existence a působení všech faktorů utvářejících situaci násilné interakce, tj. agresivní jednání pachatele, pasivní chování oběti a podmínky (zejména sociální klima, lhostejnost a nevšímavost ostatních účastníků interakce), v nichž k násilné interakci dochází. (Spurný, 1996, s. 161)

3.1 Vlastnosti obětí šikany

Výzkumy ukazují, že obětí šikany se může stát kdokoliv, tedy i děti, které jsou fyzicky i psychicky zralé. Dokonce i děti, které mají nějaké přednosti, např. děti tvořivé, přemýšlivé, příliš zralé, ušlechtilé, s dobrým vztahem k učitelům atd., bývají šikanovány. Mnohem častěji ale bývají obětí šikany děti s nějakým handicapem, obvykle děti tělesně slabé, neobratné. Je zajímavé, že odlišnosti ve vnějším vzhledu např. zrzavé vlasy, obezita či nějaká vzhledová vada, nebývají častým důvodem šikany. Zřejmě proto, že se každý v něčem nějak lišíme. V naší veřejnosti je málo zdůrazňováno, že obětí šikany se často stává dítě, které má nějaké handicap ve své vlastní rodině. A nemusí to být jen případy, které samy o sobě jsou již pro dítě velmi traumatizující: otec alkoholik nebo matka léčená na psychiatrii. Obětí šikany se stávají i děti z rodin, kde je příliš ochraňující až úzkostná výchova, která nevede dítě k samostatnosti, nenaučí jej prosadit se v kolektivu apod.

U obětí šikany se obvykle vyskytují tyto psychické vlastnosti: jedinec je spíše tichý, plachý, bojácný, citlivý, má nízké sebevědomí. Svým vrozeným temperamentovým založením je spíše submisivní, labilní introvert. Často je pro oběť šikany charakteristický blízký vztah k matce, který bývá skutečně někdy až patologický. (Holeček, 1997, s. 9)

Nejčastěji je ale k šikaně vybírán tzv. **outsider třídy**, tedy dítě izolované, osamělé, bez vlivu, bez kamarádů, často s protivným, útočným a provokujícím chováním. Obětí šikany bývá dítě, které není schopné vzbudit a udržet si sympatie alespoň části třídy.

3.1 Vlastnosti agresorů

Učitelé často předpokládají, že agresor bývá nejistý, zakomplexovaný žák, který závidí druhým jejich studijní výsledky a proto je nápadný. Těch ale bývá pouze asi jedna pětina. Většina agresorů má sice o něco horší než průměrný prospěch, ale jsou dostatečně **sebejistí, sebevědomí** se snahou dominovat, ovládat druhé a bezohledně se prosazovat. Dalším mýtem bývá domněnka, že násilníci bývají fyzicky zdatní jedinci s nižší inteligencí. Agresorem může být a také často bývá, naopak dítě slabé, ale chytré, které ke svým záměrům zneužívá prostoduchých jedinců ze svého okolí. Inteligence spojená s bezohledností a krutostí může vyvážit nedostatek tělesné síly. Pro svůj záměr získá skupinu, proti jejíž převaze je oběť bezmocná. Může šikanu vymyslet a zorganizovat, aniž by se sám oběti dotkl. (Holeček, 1997, s. 9)

Agresor je obvykle impulsivní, útočný, neschopný vžít se do cítění druhého člověka a předvídat následky svého chování. Tyto vlastnosti se běžně objevují po

proběhlém mozkovém poranění nebo zánětu a mohou být také součástí lehké mozkové dysfunkce tzv. LMD. Pro rodinu agresora je charakteristický nezájem o problémy dítěte, nedostatek času a citu, lhostejnost až nepřátelství. Časté bývají také prudké výbuchy negativních citů či dokonce fyzické a psychické násilí. Bylo nade vší pochybnost prokázáno, že **fyzické násilí páchané na dětech pokud není z jejich strany pochopeno, vede** již v průběhu dětství. Tedy bez ohledu na vlivy další, jakými jsou rodinný nesoulad, násilí mezi manželi, chudoba atd. Děti vystavené ve vlastních rodinách nepochopenému násilí se totiž naučí zpracovávat podněty ze zevního prostředí odlišně, než je zpracovávají děti, které násilí vystaveny nebyly. (Holeček, 1997, s. 10)

3.2 Typy iniciátorů šikanování

- Hrubý, primitivní, impulsivní, se silným energetickým přetlakem, kázeňskými problémy – narušeným vztahem k autoritě, někdy zapojený do gangů páchajících trestnou činností. Šikanuje masivně, tvrdě, nelítostně, vyžaduje absolutní poslušnost, používá šikanování cíleně k zastrašování ostatních. Patrný je výskyt agrese a brutality rodičů. (Kolář, 1997, s. 63)
- Velmi slušný, kultivovaný, narcisticky šlechtěný, sevřený, zvýšeně úzkostný, někdy i se sadistickými tendencemi v sexuální smyslu. Násilí používá cíleně a rafinovaně, spíše skrytě beze svědků. V rodině zažívají přísné, důsledné a náročné vedení, někdy až vojenský dril bez lásky. (Kolář, 1997, s. 63)
- Srandista, optimistický, dobrodružný, se značnou sebedůvěrou, výmluvný, vlivný a oblíbený. Šikanuje pro pobavení sebe i ostatních. Patrná je absence duchovních a mravních hodnot v rodině. (Kolář, 1997, s. 63)

3.3 Rizikové faktory v prostředí a důsledky šikanování

Mezi rizikové faktory v prostředí patří především hierarchicko-autoritativní styl pedagogického zacházení se skupinou žáků, který je u nás zcela běžný. Takovýto styl pedagogické práce nevyužívá potenciálu vzájemných vztahů a interakcí mezi žáky. Působení mocných sil skupinové dynamiky je ponechán náhodě. Pedagog usiluje o svůj vliv z pozice autority proti celé třídě žáků, přičemž spoléhá pouze na své schopnosti, názory a postřehy. Skupinu řídí přitom sám, převažuje tedy jednostranná komunikace. (Kolář, 1997, s. 65)

Rizikové pro rozvoj šikany však může být i působení v rodině, kde dochází k zanedbání citové a mravní výchovy. V takových rodinách pak vyrůstají aktéři šikany. V rodinách agresorů nezřídka panuje vojenský dril bez lásky, nebo se děti setkávají s agresivitou a brutalitou vlastních rodičů. V rodinách obětí lze pak často najít hyperprotektivní matku (nadměrně ochrannou), přičemž otec je v pozadí nebo

zcela chybí a dítě tak nemá mužský identifikační vzor. Jiným případem jsou neurotické rodiny, kde členové jsou nápadní celkovou nejistotou, poruchami sebehodnocení a zvýšenou úzkostností. (Spurný, 1997, s. 163)

Na straně společnosti se rovněž vyskytují rizikové faktory pro rozvoj šikany na školách. V současnosti je nekriticky uznávána síla, dravost a úspěšnost.

Společenské klima pro ochranu slabých a napadených není zrovna příznivé. Televize, počítačové hry a tiskoviny zahlcují mládež násilím, chybí zde věrohodně zobrazený soucit, bolest, utrpení, pocit viny apod. Společenské postoje k šikaně jsou odůvodněny neznalostí a zlehčováním. Naši učitelé obvykle **podceňují rozsah šikany** na jejich škole. Přitom bychom si ale měli uvědomit vážnost šikany: **šikana poškozuje druhého člověka a je tedy mnohem horší než poškozování majetku či krádeže!**

Při skrytém nebo pozdě odhaleném šikanování dochází ke vzniku mnohostranných škod na straně všech aktérů.

Jsou to především:

- poškození fyzického a psychického zdraví oběti,
- fixování antisociálních postojů u agresorů,
- ztráta iluzí o společnosti u ostatních členů skupiny,
- snížený efekt pedagogického působení u skupiny jako celku

4 Období mladšího školního věku dítěte

Z hlediska výchovy se jedná zřejmě o období nejsnazší. V životě dítěte jej lze celkově charakterizovat jako relativně klidné a bez dramatických vývojových změn. Tato vývojová fáze začíná zahájením školní docházky a končí s nástupem puberty (přibližně v 11 – 12 letech věku dítěte). Jedná se tedy o období od 6 do 11 let věku dítěte.

4.1 Nástup do školy

Zřejmě největší událostí a velkou změnou v životě dítěte, ale i jeho rodiny, bývá jeho nástup do školy. Většina dětí je pro nástup do školy dostatečně zralá v šesti až sedmi letech. Tato změna vyžaduje zmobilizovat veškeré adaptační mechanismy dítěte (přizpůsobit se). Musí se učit zvládat relativně dlouhodobé odloučení od rodiny, přijmout autoritu učitele, soustředit se na výuku a v neposlední řadě se **potřebuje integrovat do skupiny**.

Dítě se srovnává s ostatními a je také hodnoceno a srovnáváno učitelem. Výkon, který dítě podává, resp. hodnocení podaného výkonu učitelem a spolužáky, se výrazně podílí na utváření jeho identity.

Úspěšnost, s jakou se dítěti podaří zvládnout začátek školní docházky, závisí také na jeho předchozí představě o významu školy a dobrých studijních výsledcích. Tuto představu si dítě buduje téměř výhradně na základě informací, které o škole dostalo a dostává od rodičů. Platí přitom, že pouze slovní zdůrazňování důležitosti vzdělání dítěte nestačí; pokud nejsou taková vyjádření doplněna také pozorovatelnou realitou, dítě jim nevěří.

4.2 Charakteristika období mladšího školního věku

V tomto období se normálně vyvíjející se dítě snaží být co nejvíce aktivní, rádo spolupracuje s druhými a chce poznávat okolní svět. Je to věk, v němž se dítě snaží zapojit do sociální skupiny a je vysoce vnímavé vůči školní výuce a výchově. (Antier, 2004, s. 76) V této době je subjektivně velmi důležité, jak dítě ob stojí při plnění svých povinností a v činnosti vůbec. Na podaném výkonu závisí sebehodnocení dítěte, které v důsledku toho špatně snáší neúspěchy; je-li jich mnoho, může si trvale fixovat pocit vlastní nedostačivosti nebo méněcennosti. Platí přitom, že **dítě vyhodnotí své snažení jako úspěšné nebo neúspěšné podle toho, zda je toto snažení někým subjektivně důležitým oceněno nebo znehodnoceno; výsledek samotný pro dítě nemá největší význam.**(Peterková, 2002–2006)

Nejtypičtějším rysem myšlení mladšího školáka je jeho závislost na pozorovatelné skutečnosti. Na rozdíl od předškolního věku je zde jistý posun v nakládání s poznatky v tom, že dítě již zvládá posuzovat věci z více hledisek současně, než jen z jednoho nejnápadnějšího. Rovněž si začíná tvořit jakousi vnitřní hierarchii informací – řadí prvky do tříd.

Dítě postupně opouští svůj egocentrismus a začíná respektovat, že není středobodem všeho dění, ale „jen“ jedním z mnoha lidí. Uvědomí si, že ostatní mívají na tutéž věc jiný pohled, a kolem devátého roku je schopné **empatie** – dokáže se vcítit do pozice druhého člověka a na základě toho reagovat.

4.3 Vliv rodiny a autorit na dítě

Pro dítě je optimální vyrůstat v kompletní a funkční rodině. Případný rozvod rodičů pro něho znamená ztrátu dosavadní „samozřejmosti“ – jistoty rodiny. V takovém případě je dobré dítěti podat vysvětlení, které bude schopné pochopit; pokud je dítě ignorováno s tím, že „tomu stejně nerozumí“, bude si nějaké vysvětlení hledat samo a často se stává, že jako viníka rozpadu rodiny označí sebe.

Osoby mající autoritu (rodiče, učitelé,...) uznává dítě na počátku mladšího školního věku nekriticky a maximálně se snaží dostat jejich očekáváním (období „hodného dítěte“). Své chování hodnotí jako dobré nebo špatné podle odezvy autorit.

Je to proto, že tyto osoby jsou pro dítě stále ještě nejdůležitější, pokud jde o uspokojení potřeby jistoty. S postupným, stále větším osamostatňováním se však vliv autorit na myšlení dítěte zeslabuje a přibližně v deseti letech je už dítě ve svých názorech kritičtější. Tento posun lze dobře sledovat ve školní třídě: zpočátku je dítě silně fixováno na učitele, který je subjektivně mnohem významnější, než spolužáci. Tento poměr se ale časem vyrovnává a zhruba po desátém roce věku dítěte jsou před učitelem upřednostňováni spolužáci. Jedním z vnějších důkazů, že taková změna proběhla, je skutečnost, že dítě přestává na ostatní žalovat – **stává se solidárním**.

Dítě od zhruba deseti let **má silnou potřebu začlenit se do skupiny vrstevníků**. Z hlediska sociálního vývoje dítěte je ztotožnění se se skupinou důležité, protože plní funkci jakési přípravy na budoucí intimní a přátelské vztahy. **Upřednostňování jsou takoví vrstevníci, kteří se dítěti podobají, nebo se alespoň výrazně neliší**. Skupiny bývají často diferencované podle pohlaví, přičemž chlapci bývají poněkud fundamentalističtější, ale na druhé straně i soudržnější, než dívky. Děti se ve skupinách učí solidaritě a sounáležitosti; jejich náklonnost k ostatním však bývá často pouze přechodná. V době dospívání už bude pocit „my“ a skupina vrstevníků obecně hrát v životě jedince důležitější úlohu. (Peterková, 2002–2006)

4.4 Skupina jako životní prostředí člověka

Na počátku socializace člověka a na začátku života jedince stojí skupina. Skupina ve své uzavřenosti poskytuje pocity jistoty, spjatosti a příbuznosti, kterých je potřeba hlavně při vývoji v dětství a adolescenci. Skupinová psychologie ukazuje, že je důležité, zda každý člen rodinné skupiny je připraven přijmout, převzít patřičnou funkci. Lidský jedinec se může realizovat jenom tam, kde je spjat s druhými lidmi, kteří mají zájem na jeho chování, výrocích a reakcích. (Battefay, 1973, s. 3)

4.5 Komunikace

Základním předpokladem skupinové existence, vzniku skupiny, je oboustranná komunikace zúčastněných. Komunikace je nositelem celého sociálního dění. Skupina není jen soubor individuí, musí mít společné hodnoty, přinejmenším společné zájmy, představy a hodnoty, aby si mohli spolu rozumět. To je základem skupiny, na němž se vytváří spojující zájmy, nebo společné zážitky, které jsou předpokladem vytvoření skupiny. (Battefay, 1973, s. 9)

4.6 Postavení outsidera a vůdce ve skupině

Role outsidera ve skupině je tím těžší, čím je silnější soudržnost skupiny. Ve skupině se silnou soudržností jsou nekonvenční názory a postoje silněji odmítány než ve slabě soudržných kolektivech. Zdravá skupina se musí učit snést odchylná mínění. Demokratická skupina musí mínění odchylné od průměru zpracovat. (Battefay, 1973, s. 11)

Mínění a postoje, který neodpovídá normě, znamená pro skupinu dvojí :

- zvýšení vnitřního kontaktu
- korekturu průměrného mínění

Pro ty, kteří se odchylní od průměrného mínění skupiny, vyplývají potíže. Individua se silnými interakcemi tvoří špičku skupinové hierarchie. Taková vedoucí postava však ve skupině není nadřazena jako v mase, je to *primus inter pares* (první mezi stejnými). Vedoucími se stávají ty osoby, které nejlépe dodržují normy skupiny, nebo v nepříznivém případě ve skupině, která se stala masou, ji kladou své vlastní normy. Vedoucím ve skupině se také obecně stává ten, kdo v rámci kolektivu nejsilněji odpovídá konstituujícímu středu, čili skupiny nebo v tom nepříznivém vývoji ten, který skupině své cíle klade sám. V každém případě však je mezi vedoucím a skupinou **vzájemná souvislost**. (Battefay, 1973, s. 12)

PRAKTICKÁ ČÁST

5 Úkoly a cíle praktické části

Cílem šetření bylo pomocí dotazníku získat informace o agresivním chování a případech šikany mezi dětmi mladšího školního věku ze zkoumaného souboru.

Úkolem praktické části bylo získat informace k potvrzení stanovených předpokladů.

5.1 Stanovené předpoklady:

P1: „Šikana a agresivní chování je jev rozšířený již na prvním stupni základních škol.“

P2: „Výskyt agresivního chování a šikany bude vyšší mezi žáky pražských škol než mezi žáky škol v menších obcích.“

P3: „Pedagogové na I. stupni základních škol vědí, jak v případě šikany jednat.“

add P2) Vycházela jsem z předpokladu, že na vesnických školách jsou většinou nižší počty žáků v jednotlivých třídách a dále jsem vycházela z vlastní zkušenosti, tedy že na vesnici se „všichni znají“ a „jen tak se něco neutají“.

6 Popis metody šetření

Metodou průzkumného šetření byl zvolen dotazník, který je vhodný pro hromadné získávání údajů a je nejfrekventovanější metodou zjišťování údajů. Pro potřeby průzkumného šetření byl vypracován dotazník, po jehož vyhodnocení byly potvrzeny či vyvráceny stanovené hypotézy – předpoklady.

Dotazník byl určen pedagogickým pracovníkům základních škol (učitelům, vychovatelkám ve školních družinách, výchovným poradcům), obsahoval celkem 23 otázek, z toho: 6 otázek uzavřených, 8 otázek polouzavřených, 3 otázky otevřené a 6 otázek identifikačních (vzor dotazníku viz příloha č. 1). Dotazník byl zpracován do písemné podoby na formát papíru A4.

Sestavený dotazník je vhodný k získání náhledu na situaci ve třídě, ke zjištění míry šikanování, ke zjištění názorů pedagogických pracovníků na tento negativní společenský jev a k získání představy, jak by tento problém řešil sám pedagogický pracovník. Prostřednictvím dotazníku odpovědělo celkem 83 respondentů tak, aby mohly být dotazníky využity k dalšímu zpracování (z toho 44 z pražských škol).

Po obdržení vyplněných formulářů jsem odpovědi vyhodnotila a výsledky zaznamenala do tabulek.

7 Charakteristika respondentů

Osloveni byli pedagogičtí pracovníci (tedy nejenom učitelé na 1. stupni základních škol, ale i vychovatelky ve školních družinách, výchovní poradci či pedagogičtí asistenti) na 5 pražských základních školách a na 5 základních školách na vesnicích. Bylo osloveno celkem 96 respondentů. Dotázáno bylo 5 mužů (všichni zaměstnanci na pražských školách) a 91 žen. 13 dotazníků (naštěstí se jednalo pouze o ženy) nebylo vzhledem k neúplnému vyplnění začleněno do následného vyhodnocení. Průměrný věk dotázaných byl 43 let, průměrná pedagogická praxe 18 let.

V Praze byl dotazník zadán na základních školách v Modřanech, Černém Mostě, Zahradním městě, Lhotce a Proseku

(záměrně byly vybrány tzv. „sídlíšní“ školy ve čtvrtích s velkou hustotou obyvatel)

Dále byl dotazník rozdán na základních školách v obcích Dobřív, Strašice, Mirošov (všechny v okrese Rokycany), Divišov (okres Benešov), Duchcov, Krupka (okres Teplice)

(„vesnické“ školy se nacházejí v obcích s počtem obyvatel do 5000)

Dotazník byl anonymní. Šetření proběhlo v červnu r. 2005 a v říjnu až prosinci r. 2005. Obdržela jsem 83 plně vyplněných dotazníků, z toho 44 vyplněných dotazníků pocházelo z pražských škol a 39 dotazníků od učitelek ze ZŠ na vesnicích. Počty respondentů lze považovat za dostačující.

Jsem si vědoma toho, že mé šetření zdaleka nepřinese průkazná objektivní data, že se nejedná o plně průkazný vědecký výzkum. V celkovém hodnocení výsledků dotazníku je nutno brát zřetel na fakt, že pojem „šikanování“ nelze vymezit zcela jednoznačně.

8 Výsledky a jejich interpretace

Otázka č. 1

Vyberte tři z následujících negativních projevů (šikany), které se dle vašeho názoru nejčastěji vyskytují v dětských kolektivech na vaší škole: slovní napadání, pronásledování, zlomyslné obtěžování, týrání, posměšky, okrádání, ošklivé poznámky o rodině, fyzické napadání, psychické napadání, vyobcování z kolektivu, jiné

tabulka č. 1

druhy negativních projevů	Praha		obce	celkem
	muž	žena		
slovní napadání	5	39	39	83
zlomyslné obtěžování	3	24	12	39
týrání	1	4	2	7
okrádání	2	7	3	12
ošklivé poznámky o rodině	5	28	18	51
fyzické napadání	5	21	20	46
psychické napadání, posměšky	4	36	29	69
vyobcování z kolektivu	2	16	6	24
jiné*	2	8	3	13

*jiné: vyhrožování, pronásledování

Z výsledků písemného dotazníku jsem došla k těmto závěrům:

- Pedagogové ZŠ charakterizují pojem „šikana“ těmito slovy jako fyzické napadání, posměšky, zlomyslné obtěžování, ošklivé poznámky o rodině (na ty jsou děti obzvláště citlivé), **nejvíce však slovní napadání.**

Otázka č. 2

Šikanování se děti dokáží bránit:(v případě, že ano, uveďte jak)

ano, ne, možná, s pomocí kamarádů, s pomocí rodičů, s pomocí jiných osob (uveďte)

tabulka č. 2

Dokáže se dítě samo bránit šikaně?	Praha		obce	celkem
	muži	ženy		
ano	1	6	25	32
ne	0	12	7	19
možná	4	7	22	33
s pomocí kamarádů	2	10	17	29
s pomocí rodičů	2	22	23	47
s pomocí jiných osob*	2	18	13	33

*s pomocí jiných – učitelů 16x, za pomoci celého (třídního) kolektivu 7x, možnost anonymně zavolat na Linku bezpečí 6x

- respondenti zatrhli v dotazníku více možností

Při hodnocení této otázky jsem byla docela překvapena množstvím kladných odpovědí učitelek základních škol na vesnicích. Od respondentů jsem očekávala spíše negativní hodnocení.

Zde by podstatnou roli měla sehrát škola a rodina. Je nutné naučit dítě tomu, že každému násilí je možno se ubránit či mu dokonce předejít. Svou roli zde musí sehrát princip „**přiměřené obrany**“. Rodiče by měli dětem vysvětlit, že nikdo nemá právo jim ubližovat a že oni mají právo se bránit. Neméně důležitý je aspekt vzájemné důvěry mezi dětmi, rodinou a školou.

Dítě by rovněž mělo vědět, na koho se v případě „nouze“ obrátit, kdo je tu od toho, aby dětem pomohl.

Otázka č. 3

Šikanování: (můžete zaškrtnout více variant) se má řešit okamžitě, odezní samo, oběť ať si pomůže sama, oběti je třeba pomoci, jiné řešení (uveďte)

tabulka č. 3

možnost řešení	Praha		obce	celkem
	muži	ženy		
má se řešit okamžitě	5	39	39	83
oběti je třeba pomoci	4	37	26	67

oběť si pomůže sama	0	0	0	0
šikanování odezní samo	0	0	0	0
jiné řešení*	3	21	4	28

*jako jiné možné řešení uvedli dotázaní:

- **nutnost prevence** – škola by neměla (a není!) být jen o vzdělání, ale hlavně o spolupráci, chování a toleranci individualit v mezích slušnosti.
- **Pozorováním a důslednějším všímáním** si chování žáků, toho, jaká je „atmosféra v kolektivu (rozhovory s dětmi, besedy, soutěže, hry)

Zde se také projevuje výhoda přítomnosti psychologa přímo ve škole, což je zatím „výsadou“ spíše škol ve větších městech.

Potěšující je fakt, že všichni respondenti zastávají názor okamžitého, bezprostředního zásahu v případech šikany

Otázka č. 4

Šikanování má zabránit: (můžete zaškrtnout více variant), kolektiv, ve kterém se odehrává, rodiče, škola, policie, jiní

tabulka č. 4

šikanování má zabránit	Praha		obce	celkem
	muži	ženy		
kolektiv, ve kterém se š. odehrává	2	30	23	55
rodiče	4	22	23	59
škola	2	25	24	61
policie	0	2	3	5
jiní*	0	3	0	3

* 3 učitelky pražských zákl. škol zde opět vyzdvihly důležitost prevence a řádné informovanosti žáků

Z odpovědí respondentů vyplynulo, že šikanování má zabránit **především kolektiv**, ve kterém se šikana odehrává, pak ihned následuje škola a rodiče. Je ovšem otázkou, zda děti v tomto věku (6 – 11 let) dokážou vytvořit silný, a natolik kladně působící kolektiv, který by mohl případné „škůdce zpacifikovat“. Z výsledků je rovněž patrné, že se většina pedagogů nezbavuje své odpovědnosti a kladou také velký důraz na působení rodiny.

Otázka č. 5

Ve své pedagogické praxi (na 1. stupni ZŠ jsem zaznamenal (a) šikanu (šikanování):

tabulka č. 5

během své pedagog. praxe jsem zaznamenal (a) šikanu:	Praha		obce	celkem
	muži	ženy		
ano	3	35	33	71
ne*	2	4	6	12

*respondenty, kteří odpověděli záporně, byli vesměs mladí lidé s délkou učitelské praxe do 2 let

Otázka č. 6

Počet případů šikany:

tabulka č. 6

počet případů šikanování:	Praha		obce	celkem* případů
	muži	ženy		
1 – 2 případy	0	4x	7x	min. 18
3 – 5 případů	2x	13x	20x	min. 130
Více než 5 případů	1x	18x	6x	min. 170
celkem*	15 př.	190 př.	113 př.	min. 318

* čísla jsou orientační (jedná se o minimální počet případů), někteří respondenti blíže počet případů nespecifikovali, avšak i když jsou uvedené hodnoty minimální, je alarmující, že 71 pedagog. pracovníků z 10 ZŠ se během své praxe na 1. stupni setkala s tolika případy šikany

Tato otázka v podstatě potvrzuje mnou stanovený předpoklad (č. 2), že na pražských, v tomto případě „sídlištních“ ZŠ, je výskyt šikany větší než na vesnických školách, a to již na 1. stupni. Počty šikany na ZŠ v obcích se však značně přibližují počtům případů ve městě!

Otázka č. 7

Především se jednalo o: vyhrožování, fyzické napadání, psychické napadání, jiné (uved'te konkrétně)

tabulka č. 7

druhy útoku	Praha		obce	celkem případů
	muži	ženy		
vyhrožování	1	8	2	11
fyzické napadení	2	15	12	29
verbální útok	3	33	31	67
jiné*	2	12	5	19

* respondenti uvedli např.:

- Žák nebyl zapojen v kolektivu – nedokázal se skamarádit, komunikace často končila pláčem, pomlouváním druhé strany, někdy i záškoláctvím
 - Vyštívání z kolektivu kamarádů, zlomyslné napadání
 - Posměšky s rasovým podtextem (především vůči romským dětem)
- respondenti opět uváděli více možností (př.: zadrželi fyzické i psychické napadení a navíc přidali své vlastní postřehy, názory)

Otázka č. 8

Místo šikanování: prostředí školy, rodina, cesta ze školy, volný čas, jiné (uved'te)

tabulka č. 8

místo šikanování	Praha		obce	celkem případů
	muži	ženy		
prostředí školy	3	33	31	67
cesta do a ze školy	3	31	23	57
rodina	1	6	4	11
volný čas	1	7	11	19
jiné*	3	7	2	12

* 12 respondentů se setkala s šikanou mezi dětmi na pionýrských, skautských táborech.

Z výsledků je patrné, že k případům šikany dochází tam, kde se vyskytuje více dětí a dospělému (dozoru) tak může leccos uniknout. Nebo k těmto případům naopak dochází v místech, kde přítomnost dospělého schází (př. různá odlehlá místa na cestě ze školy)

Otázka č. 9

Kolikrát se napadnutí opakovalo:

tabulka č. 9

četnost opakování šikany v jednom případě	Praha		obce	celkem
	muži	ženy		
1 – 2x	0	10	17	27
3 – 5x	2	14	10	26
6 – 10x	1	8	1	10

Z odpovědí vyplývá, že krátkodobé případy šikany převládají nad dlouhodobým ubližováním.

Otázka č. 10

Počet agresorů:

tabulka č. 10

počet agresorů	Praha		obce	*celkem případů
	muži	ženy		
jednotlivec	0	33	29	62
dva	2	19	17	38
skupina	3	34	19	56
celý kolektiv	2	11	5	18

* uvedené hodnoty představují nejčastější zkušenost pedagogů, nešlo dost dobře vzpomenout si na všechny jednotlivé případy a určit přesný počet agresorů u každého případu zvlášť. Výsledná čísla se proto týkají asi poloviny případů.

Z odpovědí na tuto otázku je možné vyvodit závěr, že před pedagogy – muži, si samotný agresor nic nezkusí, naopak před učitelkami si zřejmě dovolí víc.

Je však nutné počítat i s tím, že ženy bývají mnohdy pozornější a vnímavější k projevům dětí, a proto si možná i častěji uvědomí, že „něco není v pořádku“

Otázka č. 11

Kým došlo k odhalení šikany:

tabulka č. 11

případ šikany odhalil:	Praha		obce	celkem v kolika případech
	muži	ženy		
rodiče	1	32	8	41
pedagogický pracovník	1	37	29	67
spolužáci	1	18	29	48

jiná osoba*	2	7	4	13
-------------	---	---	---	----

*jako jiné osoby uvedli respondenti děti z jiných tříd či kolektivů a nebo takto označili samotnou oběť šikanování. V jednom případě dokonce o soustavném ubližování jednomu malému chlapci informoval školu řidič autobusu, který si všiml, že chlapec je napadán staršími kluky na zastávce i během jízdy autobusem. (případ je ze školy na Rokycansku).

Otázka č. 12

Komu se oběť svěřila:

tabulka č. 12

oběť se svěřila:	Praha		obce	celkem v kolika případech
	muži	ženy		
kamarádovi	2	23	19	44
pedagogickému pracovníku	1	32	29	62
rodičům	1	21	20	42
sourozenci	1	3	7	11
jiné osobě*	0	3	0	3
nikomu	2	7	1	10

*jiný způsob odhalení: přes Linku bezpečí

Dle sdělení vedoucí Linky bezpečí, Bc. K. Hellebrandové, lze dítěti (pokud vystoupí z anonymity) zprostředkovat intervenci, tj. případ je předán příslušnému orgánu soc. právní péče. Pracovník této instituce poté kontaktuje např. rodiče, pracovníky školy, ... Pokud dítě nechce o sobě sdělit nic bližšího, předá mu pracovník Linky bezpečí alespoň kontakty na osoby, na které se ve svém bydlišti může se svými problémy obrátit.

Smutným zjištěním je, že stále více dětí se obrací se svými problémy na pedagogické pracovníky nebo na své kamarády, místo aby se svěřilo rodičům.

Otázka č. 13

Jaké bylo řešení (potrestání):

- Důrazná domluva, informování rodičů
- Pohovor s obětí i agresorem. (jednotlivě)
- Pokus o zvýšení sebevědomí oběti, rozhovor s rodiči oběti i agresora.
- Sledování chování agresora.
- Trest uskutečnili rodiče (omezení volnosti agresora, domácí práce,

- zapojení do chodu domácnosti)
- Velmi důrazná domluva, omluvení se šikanovanému, rozhovor s rodiči
 - Napomenutí, důtka třídního učitele, přes ředitelství školy, ředitelská důtka
 - Snížený stupeň z chování, rozebrání situace a možných následků
 - Společné setkání a vhodná komunikace
 - Případ byl předán sociální pracovníci.
 - Výchovné opatření

Otázka č. 14

Ve třídě, kde působím nyní, jsem řešil (a) problém šikany?

tabulka č. 13

řeším ve svém působišti případ šikany?	Praha		obce	celkem
	muži	ženy		
ano	0	15	9	24
ne	5	14	30	39

Otázka č. 15

Domnívám se, že děti mají dostatek informací o šikaně, šikanování:

tabulka č. 14

jsou děti dostatečně informované?	Praha		obce	celkem
	muži	ženy		
ano	1	26	19	46
ne	3	7	9	19
nedokážu posoudit	1	6	11	18

Výsledky ukazují, že je nutné zvýšit informovanost mezi dětmi o problému šikanování!

Otázka č. 16

Jak si myslíte, že se dá šikaně na I. stupni ZŠ předcházet:

Většina respondentů uvádí především nutnou informovanost o tomto jevu u dětí, vysvětlováním dané problematiky, besedami s dětmi, volným nezávazným povídáním, filmy, odsuzováním hrubosti a násilí, pomoci slabším, učením k úctě, sebeúctě, tzn. vést děti ke snášenlivosti a vzájemné toleranci. Někteří pedagogové kladou důraz na náplň volného času, zaměstnání dětí ve škole i mimo školu. Vyskytl se i návrh

realizace některých vybraných situací dramatizovat do scének. Je nutná **fungující komunikace a důvěra mezi žáky a pedagogem, taktéž mezi pedagogem a rodiči**. Je nutné posilovat kladné vztahy v kolektivu, vytvořit příjemnou a přátelskou atmosféru ve třídě. Velký důraz kladou pedagogové **na důslednou rodinnou výchovu**, zájem rodičů věnovat dětem svůj čas, výchova ve škole nestačí a rozhodně rodinu nenahradí.

Otázka č. 17

K šikaně chci říct následující:

Většina respondentů zde vyjádřila názor, že se jedná o nebezpečný jev, kterého je si důležité včas všimnout a **ihned řešit**. Je třeba jej podchycovat v prvopočátku, nezlehčovat dětské problémy. Někdy je to zdánlivě malý problém, děti se o tom bojí hovořit – nejdůležitější je odbourat bariéru strachu.

9 Vyhodnocení praktického šetření – ověření stanovených předpokladů

P1: Šikana a agresivní chování je jev rozšířený již na prvním stupni základních škol.

Z výsledku šetření bohužel vyplynulo, že **předpoklad**, který jsem si stanovila v úvodu své bakalářské práce, **se potvrdil**.

Dle tvrzení dotázaných pedagogických pracovníků však na prvním stupni ZŠ převažují různé „mírnější“ projevy agresivního chování, a případy jsou spíše krátkodobé. Pokud se dítě stalo aktérem šikany, pak ve většině případů v roli oběti mnohem starších žáků.

Vyskytly se však i názory (od učitelek ZŠ na vesnických školách), že na 1. stupni základních škol se šikana vyskytuje **ojediněle!**

P2: Výskyt agresivního chování a šikany je vyšší mezi žáky v Praze než na vesnických školách

Z výsledků šetření sice vyplynulo, že výskyt agresivního chování, resp. šikany je vyšší v pražských školách, ovšem počty těchto případů na školách vesnických se alarmujícím tempem Praze přibližují! Nicméně stanovený **předpoklad se** (i když „těsně“) **potvrdil**.

P3: Pedagogičtí pracovníci na I. stupni základních škol vědí, jak v případě šikany jednat.

Z odpovědí respondentů je zřejmé, že pedagogové na I. stupni základních škol se setkávají s případy šikany a ve většině z nich jsou učitelé schopni tyto případy řešit.

Předpoklad se potvrdil.

ZÁVĚR

Dospěla jsem k názoru, že ať už máme jakkoli dobrou celoškolní strategii používanou proti šikanování, bylo by nerealistické se domnívat, že dokážeme šikanování zcela odstranit, stále budeme muset řešit případy šikanování, až se vyskytnou. Ačkoli nám přední odborníci na tuto problematiku (př. Říčan, Kolář, ...) předkládají možná řešení a postupy, neexistuje podle mne žádný definitivní způsob řešení.

Šikana se objevuje ve všech věkových skupinách a její podoby se objevují již u těch nejmenších dětí a pokračují se šikanováním v zaměstnání. Nikdy jsem nepochopila, proč se lidé šikanují a jaký užitek jim to přináší. Nevím, jestli je to záležitost jen osobního prospěchu nebo dokázání své síly a nadřazenosti a nebo obráceně, upozornit na sebe.

Dnešní uspěchaná doba, ve které žijeme, nás často nutí zavírat oči a ústa před věcmi, se kterými vnitřně nesouhlasíme a které se nám nelíbí. Spěch a nejistota nás ženou stále někam dopředu a míváme události, po kterých nám v nitru zůstávají nepříjemné pocity, že jsme se jim nedokázali postavit. Tyto pocity v nás může zanechat i bez povšimnutí nechaná bezdůvodná agrese a napadání slabšího silnějším. Ať už je to mezi dětmi na písku, studenty ve škole, nebo kolegy na pracovišti. Tyto pocity bývají tím intenzivnější, čím blíže jsme prováděnému činu. Ano, vždy se nám druhý hlas snaží říci, že by zde měl být někdo, kdo by tyto situace řešil za nás. Jednou by to měli být rodiče, podruhé učitelé a jindy zase chybějící přítomnost vyššího nadřízeného, nebo Policie.

V závěru bych pouze uvedla, že problematika mé bakalářské práce v současné společnosti nabývá podle mého názoru stále větší aktuálnosti. Je velmi důležité si uvědomit, že se často vyskytuje v latentní podobě a na povrch vyplouvá většinou až v posledních fázích, kdy postiženým je těžké pomoci.

Z předešlých šetření (v ČR i zahraničí) vyplynulo, že šikana je ve svých důsledcích velmi nebezpečná pro vývoj šikanovaného dítěte, často probíhá skrytě a nemusí být odhalena. V konečném důsledku má neblahý dopad i na ostatní aktéry. Zastávám názor, že kdyby se rodiče věnovali dostatečně svým dětem, zvláště v oblasti citové, ubývalo by dětí, které šikanují své spolužáky. Hrubost a násilí mezi dětmi jsou hodně ovlivněny sledováním akčních filmů a počítačovými hrami s nevhodným obsahem, plným násilí. Rodiče nemají na děti čas, zanedbávají je, snaží se toto vynahradiť penězi, ale děti strádají citově.

Domnívám se, že výchova v harmonické rodině vytváří základ pro pozdější hodnotovou orientaci člověka. Zanedbávání výchovy, zvláště citové, se odráží v chování a jednání každého jednotlivce.

Šikana, jakkoli závažná, zůstává často utajená, protože ten, kdo se stane obětí šikanování, se chce vyhnout dalším nepříjemnostem, což je samozřejmě obrovská chyba. Svým mlčením vlastně znemožňuje učitelům, vychovatelům a ředitelům škol jakýmkoliv způsobem reagovat. Pedagog sice tuší, že ve třídě není všechno v úplném pořádku, jak by mělo být, ale přesto se o věci nemluví. Mnozí se dokonce domnívají, že je to součástí našeho života.

V případě, že dítě nenajde odvahu říci o svých problémech např. ani svým rodičům, může bezplatně zavolat (z celé republiky) na Linku bezpečí,

telefon – 800 155 555.

10 Návrh na řešení šikany v podmínkách školy

Nastupující mladou generaci musíme proti násilí bránit od nejútlejšího věku. Tato prevence v dětství je velmi důležitá, neboť represe v budoucích letech je většinou neúčinná a velice nákladná.

Zkušenosti pedagogických pracovníků v posledních letech prokázaly přetrvávající nedostatky právě v oblasti prevence šikany, a to jak v primární snaze jí předcházet, tak i v sekundární prevenci – tedy v dovednosti šikanu důsledně vyšetřit, vyhodnotit a provést opatření k jejímu dalšímu zamezení.

V první řadě by měla prevence spočívat v tom, že učitel má důsledně sledovat strategii založenou na podpoře outsiderů. Může si záměrně všimát dětí plachých, úzkostných, nějak hendikepovaných, méně chápavých, méně výřečných, méně sympatických či izolovaných. Může využívat každé příležitosti k tomu, aby je povzbudil, dodal jim odvahy, posílil jejich sebevědomí, ujistil je, že jsou stejně hodnotné jako ti ostatní, aby jim dal příležitost v něčem vyniknout, zapojit se do nějaké společné činnosti, zapadnout lépe do kolektivu.

Dalším dobrým stavebním kamenem prevence šikany je příjemná atmosféra ve škole, ve třídním kolektivu mezi žáky i mezi kantory. Příspět může nejvíce učitel jako autorita. V prostředí, kde jsou vztahy založeny na partnerství, jsou vztahy určitým způsobem imunní, umožňují mít jiný názor, umožňují vzájemné přijetí, kooperaci, pomáhání si, porozumění. Způsob, jakým mohou pedagogičtí pracovníci děti těmito dovednostem učit, jsou především sociálně-psychologické hry.

K prevenci šikany patří rovněž ochrana dětí před vlivem mediálního násilí a pornografie, které snižují citlivost dětí ke kultuře, oslabují smysl pro kázeň atd. Omezení konzumu tohoto zboží není záležitostí pouze školy, ale hlavně rodiny.

Účinnou součástí prevence proti šikaně je také dozor dospělých nad žáky. Tento způsob především snižuje počet příležitostí k šikaně.

Při řešení agresivního chování a šikany mohou pedagogičtí pracovníci využít např. *„Metodického pokynu ministra MŠMT k prevenci a řešení šikanování mezi žáky škol a školských zařízení“* vydaného v roce 2000.

Odhalení šikany je mnohdy velmi obtížné i pro zkušeného pedagoga. Nejzávažnější negativní roli při jejím zjišťování hraje strach, a to nejen strach obětí, ale i malých pachatelů i dalších účastníků. Strach vytváří obvykle prostředí „solidarity“ agresorů i postižených.

Dříve než pedagog začne případ šikany prošetřovat, měl by zvolit následující kroky:

- *překonat šok a bezprostředně pomoci (zachránit) oběť,*
- *domluvit se s ostatními pedagogy na spolupráci a postupu vyšetřování,*
- *zabránit domluvě agresorů na křivé výpovědi,*
- *pokračovat v pomoci a podpoře oběti,*
- *případně nahlásit věc policii,*
- *provést vlastní vyšetřování.*

Pokud se pedagogičtí pracovníci či rodiče setkají s příznaky šikanování (viz příloha č. 2), měli by se poradit např. se školním metodikem prevence, ředitelem školy, popř. psychologem, etopedem nebo jiným specialistou.

Škola má k dispozici pro potrestání agresorů běžná i mimořádná opatření, a to:

- tzv. výchovná opatření (napomenutí a důtka pedagoga, důtka ředitele, podmíněné vyloučení a vyloučení ze studia),
- snížení známky z chování,
- převedení do jiné třídy, pracovní či výchovné skupiny,
- vyloučení ze školy při opakování násilí (např. na výběrové škole),
- krátkodobý dobrovolný pobyt v dětském diagnostickém ústavu,
- umístění do diagnostického ústavu na předběžné opatření a popř. následné nařízení ústavní výchovy.

11 Seznam použitých zdrojů

Monografie

- ANTIER, Edwige. Agresivita dětí. 1. vyd. Praha: Portál, 2004. s. 70, 76
ISBN 80-7178-808-2
- BATTEGAY, R. Člověk ve skupině. Interní tisk. Sociálně psychologické a dynamické aspekty, 1. díl. vyd. H. Huber Bern. Stuttgart. Wien: 1973.
s. 3, 9, 11-12
- ČERMÁK, Ivo. Dětská agrese. Brno: CERM, 1998. s. 13
ISBN 80-7204-098-7.
- ČERNOCH, Felix a kol. Šikaně stop. Praha: AIVS, 1997. s. 67
ISBN 80-86049-14-0.
- ELLIOTTOVÁ, Michele. Jak ochránit své dítě. 1. vyd. Praha: Portál, 1995.
ISBN 80-7178-034-0.
- GOLDMANOVÁ, J. Jak si nenechat ublížit. Praha: Portál, 1996. s. 144
ISBN 80-7178-090-1.
- HOLEČEK, Václav. Agresivita a šikana mezi dětmi. Metodická příručka. Plzeň: Pedagogické centrum, 1997. s. 4-7, 25
ISBN 80-7020-004-9.
- KOLÁŘ, M. Skrytý svět šikanování ve školách. 1. vyd. Praha: Portál, 1997. s. 20, 25, 31-37, 52, 63, 65, 97 ISBN 80-7178-123-1.
- MAŘÍKOVÁ, Hana, PETRUSEK, Milan, VODÁKOVÁ, Alena. Velký sociologický slovník. 1. vyd. 2. sv. Praha: Karolinum, 1996.
ISBN 80-7184-310-5.
- NOVÁK, Tomáš. CAPPONI, Věra. Sám proti agresi. 1. vyd. Praha: Grada Publishing, 1996. s. 45
ISBN 80-7169-253-0.
- POTHE, P. Dítě v ohrožení. 5. publikace. Praha: G plus, 1996. s. 79, 94
ISBN 80-901896-5-2.
- PONĚŠICKÝ, Jan. Agrese, násilí a psychologie moci. 1. vyd. Praha: Triton, 2005. s. 17, 22, 199
ISBN 80-7254-593-0
- ŘÍČAN, P. Agresivita a šikana mezi dětmi. 1. vyd. Praha: Portál, 1995. s. 26, 49, 50, 53
ISBN 80-7178-049-9.
- SOCHŮREK, J. Studijní texty – Nástin vybraných problémů forenzní psychologie, II. díl. Liberec 2002. s. 9, 10
ISBN 80-7083-680-6.
- SPURNÝ, J. Psychologie násilí. Praha: Eurounion s.r.o., 1996. s. 45, 46, 62, 65, 85-87, 101, 114, 161, 163 ISBN 80-85858-30-4.

ŠTĚCHOVÁ, M. VEČERKA, K. Šikanování v prostředí internátu. Studie. Praha: Institut pro kriminologii a sociální prevenci, 1992. s. 43, 45

VÁGNEROVÁ, M. Psychopatologie pro pomáhající profese: variabilita, a patologie lidské psychiky. 2. vyd. Praha: Portál, 2000. ISBN 80-7178-496-6.

VAVREČKOVÁ Marie. Studijní texty – Výchovné problémy. Brno: Institut mezioborových studií, 2000. s. 25

VÝROST, J, SLAMĚNÍK, I. Sociální psychologie. 1.sv Praha: ISV, 1997. s. 315-317, 324, 325 ISBN 80-85866-20-X.

Článek v novinách:

FRANZLOVÁ, Olga. Šikanovaný žák zkončil v nemocnici. MF Dnes, 2. 12. 2004. s. C/3

Webové adresy:

OSPN. 2003. Metodický pokyn ministra MŠMT. Čj.: 28275/2000-22

<http://www.sikana.cz/msmt.pok2000.html>

PETERKOVÁ, M. 2006. Psychologie osobnosti dítěte mladšího školního věku.

<http://www.sweb.cz/psychologie/index.htm>

12 Seznam příloh

Příloha č. 1: nevyplněný formulář dotazníku (2 listy – viz text – str. 31)

*Příloha č. 2: výčet možných přímých a nepřímých znaků šikanování
(3 listy – viz text – str. 17)*

Příloha č. 3: nosič CD ROM obsahující celé znění bakalářské práce (1x)

Příloha č. 1

DOTAZNÍK K PROBLEMATICE ŠIKANOVÁNÍ na prvním stupni ZŠ

Vážený učitelé,

jsem studentkou kombinovaného studia oboru sociální pedagogiky na Pedagogické fakultě Technické univerzity v Liberci a ve své bakalářské práci se zabývám problematikou šikany na prvním stupni základních škol. Ráda bych prostřednictvím tohoto dotazníku zjistila některé údaje, které by mi pomohly při zpracování mé práce.

Žádám Vás o spolupráci a vyplnění dotazníku. Děkuji.

Zora Janoušková

Pohlaví: Žena Muž **Věk:**

Počet let praxe: **Základní škola:** **Třída:**

Velikost místa, kde se škola nachází:

do 1.000 obyvatel 1.000-5.000 5.000-20.000 20.000-100.000 a více obyvatel

1. Vyberte tři z následujících negativních projevů (šikany), které se dle vašeho názoru nejčastěji vyskytují v dětských kolektivech na vaší škole:

slovní napadání zlomyslné obtěžování

týrání, okrádání ošklivé poznámky o rodině

fyzické napadání psychické napadání (posměšky) vyobcování z kolektivu

jiné (uveďte).....

2. Šikanování se děti dokáží bránit:

(v případě, že ano, uveďte jak)

ano ne možná s pomocí kamarádů

s pomocí rodičů,

s pomocí jiných (uveďte)

3. Šikanování:

(můžete zaškrtnout více variant)

se má řešit okamžitě odezní samo oběť, ať si pomůže sama

oběti je třeba pomoci jiné řešení (uveďte)

4. Šikanování má zabránit:

(můžete zaškrtnout více variant)

kolektiv, ve kterém se odehrává rodiče škola policie

jiní (uved'te)

5. Ve své pedagogické praxi (na 1. stupni ZŠ) jsem zaznamenal(a) šikanu (šikanování):

Ano ne

6. Počet případů šikany:

7. Především se jednalo o:

vyhrožování fyzické napadání psychické napadání

jiné (uved'te konkrétně)

8. Místo šikanování:

prostředí školy rodina cesta ze školy volný čas

jiné (uved'te)

9. Kolikrát se napadnutí opakovalo:

1-2x 3-5x 6 a vícekrát

10. Počet agresorů:

Jednotlivec dva skupina celý kolektiv

11. Kým došlo k odhalení šikany: rodiče, učitel, spolužáci, jinou osobou (uved'te)

12. Komu se oběť svěřila:

kamarád rodiče učitel sourozenec

nikomu jiné (uved'te)

13. Jaké bylo řešení (potrestání):

14. Ve třídě, kde učím nyní, jsem řešil (a) problém šikany?

Ano ne

15. Domnívám se, že děti mají dostatek informací o šikaně, šikanování:

ano ne nedokážu posoudit

16. Jak si myslíte, že se dá šikaně na I. stupni ZŠ předcházet:

17. K šikaně chci říct následující:

Děkuji za pomoc a spolupráci.

Příloha č. 2

Příklady nepřímých a přímých znaků šikanování

(Říčan, 1995, s. 49,50)

Nepřímé (varovné) znaky šikanování mohou být např.:

- Žák je o přestávkách často osamocený, ostatní o něj nejeví zájem, nemá kamarády.
- Při týmových sportech bývá jedinec volen do mužstva mezi posledními.
- O přestávkách vyhledává blízkost učitelů.
- Má-li žák promluvit před třídou, je nejistý, ustrašený.
- Působí smutně, nešťastně, stísněně, mívá blízko k pláči.
- Stává se uzavřeným.
- Jeho školní prospěch se někdy náhle a nevysvětlitelně zhoršuje.
- Jeho věci jsou poškozené nebo znečištěné, případně rozházené.
- Zašpiněný nebo poškozený oděv.
- Stále postrádá nějaké věci.
- Odmítá vysvětlit poškození a ztráty věcí nebo používá nepravděpodobné výmluvy.
- Mění svoji pravidelnou cestu do školy a ze školy.
- Začíná vyhledávat důvody pro absenci ve škole.
- Odřeniny, modřiny, škrábance nebo řezné rány, které nedovede uspokojivě vysvětlit.

(Zejména je třeba věnovat pozornost právě mladším žákům nově zařazeným do třídy, neboť přízpůsobovací konflikty nejsou vzácností!)

Rodiče žáků se doporučuje upozornit zejména na to, aby si všímaly těchto možných příznaků šikanování:

- Za dítětem nepřicházejí domů spolužáci nebo jiní kamarádi.
- Dítě nemá kamaráda, s nímž by trávilo volný čas, s nímž by si telefonovalo apod.
- Dítě není zváno na návštěvu k jiným dětem.
- Nechuť jít ráno do školy (zvláště, když dříve mělo dítě školu rádo).
- Dítě odkládá odchod z domova, případně je na něm možno při bedlivější pozornosti pozorovat strach. Ztráta chuti k jídlu.
- Dítě nechodí do školy a ze školy nejkratší cestou, případně střídá různé cesty, prosí o dovoz či odvoz autem.
- Dítě chodí domů ze školy hladové (agresoři mu berou svačinu nebo peníze na svačinu).
- Usíná s pláčem, má neklidný spánek, křičí ze spaní,
- Dítě ztrácí zájem o učení a schopnost soustředit se na ně.
- Dítě bývá doma smutné či apatické nebo se objevují výkyvy nálad, zmínky o možné sebevraždě. Odmítá svěřit se s tím, co je trápí.
- Dítě žádá o peníze, přičemž udává nevěrohodné důvody (například opakovaně říká, že je ztratilo), případně doma krade peníze.
- Dítě nápadně často hlásí ztrátu osobních věcí.
- Dítě je neobvykle, nečekaně agresivní k sourozencům nebo jiným dětem, možná projevuje i zlobu vůči rodičům.
- Dítě si stěžuje na neurčité bolesti břicha nebo hlavy, možná ráno zvrací, snaží se zůstat doma. Své zdravotní potíže může přehánět, případně i simulovat (manipulace s teploměrem apod.)
- Dítě se vyhýbá docházce do školy.
- Dítě se zdržuje doma víc, než mělo ve zvyku

Přímé znaky šikanování mohou být např.:

(Říčan, 1995, s. 49)

- posměšné poznámky na adresu žáka pokořující přezdívka, nadávky, ponižování hrubé žerty na jeho účet (rozhodujícím kritériem je, do jaké míry je daný žák konkrétní přezdívkou nebo “legrací” zranitelný),
- kritika žáka, výtky na jeho adresu, zejména pronášené nepřátelským až nenávislným, nebo pohrdavým tónem,
- nátlak na žáka, aby dával věcné nebo peněžní dary šikanujícímu nebo za něj platil,
- příkazy, které žák dostává od jiných spolužáků, zejména pronášené panovačným tónem, a skutečnost, že se jim podřizuje,
- nátlak na žáka k vykonávání nemorálních až trestných činů (přestupků) či k spoluúčasti na nich,
- honění, strkání, šťouchání, rány, kopání, které třeba nejsou zvlášť silné, ale je nápadné, že je oběť neoplácí,
- rvačky, v nichž jeden z účastníků je zřetelně slabší a snaží se uniknout.

